

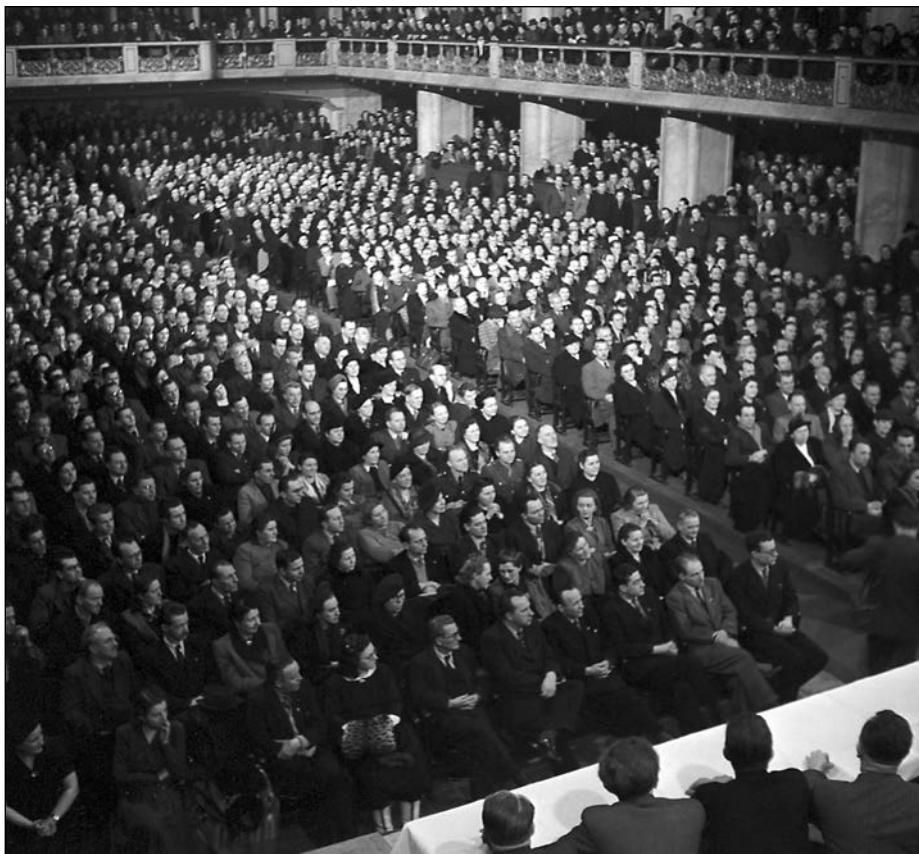
Politické a kulturní souvislosti

■ Bezprostřední důsledky únorového převratu v činnosti spisovatelských organizací

Už v průběhu posledních únorových dnů bylo zřejmé, že komunistická strana nebude váhat se zásahy proti ideovým protivníkům a že kombinací hospodářských a politických opatření, včetně cenzurních, podstatně zúží společenský prostor. Události následující po 25. únoru tento předpoklad potvrdily. Komunisté ihned eliminovali vliv skutečných i potenciálních odpůrců v existujících kulturních institucích a politicky motivované čistky, prováděné akčními výbory, zasáhly všechny oblasti života. Organizačně je zastřešil *Ústřední akční výbor Národní fronty*, ustavený již 25. února 1948 na půdě *Ústřední rady odborů* (ÚRO), v jehož čele stanul náměstek předsedy vlády a předseda ÚRO Antonín Zápotocký; funkci místopředsedy vykonával Rudolf Slánský. Jako zástupci vědy a kultury v něm zasedli mimo jiné Jan Drda a filozof J. B. Kozák. O zákonnosti postupu tohoto sboru mělo veřejnost přesvědčit jmenování ministra spravedlnosti Alexeje Čepičky jeho generálním sekretářem. „Hromadnou očistu veřejného života od reakčních živlů“ pak se zpětnou platností legitimoval zákon č. 213 z 21. července 1948. Tato norma prohlásila všechna opatření akčních výborů za právní „i v těch případech, kdy by jinak nebyla v souladu s příslušnými předpisy“.

Ušetřena přirozeně nezůstala ani kulturní a umělecká sdružení. „Ideologická očista“ v literární sféře byla doprovázena dramatickým poklesem počtu spisovatelských a kulturních organizací, neboť v rámci centralizace byla naprostá většina z nich rozpuštěna nebo podřízena Syndikátu českých spisovatelů. Již 26. února 1948 bylo akčním výborem složeným z vlastních členů rozpuštěno Sdružení kulturních organizací. Dne 28. února bylo ve Svobodných novinách zveřejněno prohlášení akčního výboru (Jaroslav Bednář, Adolf Kroupa, Jiří Weil) o zastavení činnosti spolku Kruh českých spisovatelů. Od téhož dne zasedal i akční výbor Spolku českých spisovatelů-beletristů Máj (Miloslav Novotný, Helena Dvořáková, Jiří Červený, Libuše Hanušová, Emanuel Lešehrad), jenž rozhodl o jeho začlenění do Syndikátu českých spisovatelů.

V téže době v Brně rozpustil akční výbor moravskoslezských spisovatelů (za předsednictví jazykovědce Františka Trávníčka, členy byli mimo jiné Vojtěch

Shromáždění pokrokové inteligence v Lucerně 27. 2. 1948

Martínek, Vladimír Pazourek, Jaromír Tomeček aj.) jak Sdružení moravských spisovatelů, tak Moravské kolo spisovatelů (a převzal dozor nad Družstvem Moravského kola spisovatelů). Oba spolky splynuly ve *Skupinu moravskoslezských spisovatelů*. Ta na čas působila v rámci Syndikátu českých spisovatelů, roku 1949 však jako „nadbytečná“ zanikla, protože již od března 1948 měl Syndikát v Brně svou vlastní moravskou odbočku. Bezprostředně po únoru bylo rozpuštěno také Sdružení katolických spisovatelů a publicistů, a to současně se zastavením jím vydávané revue *Akord*.

V důsledku centralizačních kroků se Syndikát českých spisovatelů postupně stával jedinou spisovatelskou organizací, která měla podle plánu, vypracovaného jeho předsednictvem a schváleného Ústředním výborem KSČ, manifestovat jednotný postoj i tvůrčí loajalitu svých členů vůči oficiálně proklamovaným potřebám společnosti. Proto bylo z pohledu jeho představitelů nutné eliminovat být jen náznaky snah pokračovat v kooperaci či pouhé koexistenci prokomunisticky orientovaných autorů s vyznavači odlišných názorů.

■ Dobříšská konference mladých spisovatelů

Myšlenka koexistence názorových proudů, tolik vítaná roku 1947 na půdě Kulturní jednoty, mizela v nenávratno. Obtížně se s ní loučili především mladší spisovatelé mladé generace, kteří rozmanitost svých postojů a východisek prezentovali na podzim 1947 v cyklu přednáškových a interpretačních večerů literárního odboru Umělecké besedy. V atmosféře kooperace se zrodila i myšlenka ustavit pod patronací Syndikátu českých spisovatelů Klub mladých spisovatelů. Návrh uskutečnit společně zasedání, na němž by došlo ke sblížení postojů a stanovisek mladých členů jednotlivých literárních skupin, podporovala od jara 1947 i komunistická strana, slibující si od jeho realizace rozšíření svého ideového vlivu.

O CO ŠLO NA DOBŘÍŠI

To, co se odehrálo na konferenci mladých spisovatelů na Dobříši, nelze zachytit do několika vět. Pokusila se o to závěrečná zpráva, schválená plenem konference a otištěná ve vládním deníku. Ale ani jí se myslím nepodařilo, dát přesný vřez tu mysl nepodstatnějším, co se na tomto zá-
měrování zrodilo: vědomí plné spolupod-
měrování mladých spisovatelů nejen za
příští osud naší kultury, ale za budování
socialismu v naší zemi na celé frontě ži-
vota; oné atmosféře vzájemné lidské dů-
věry, která se vytvořila v debátách často
urputných a přesah vždy věcných a pocti-
vých; onomu duchu společného hledání
pravdy, která zavazuje všechny; oné víře
v moc socialistické kritiky a ebečnický, pro
níž není problémů, s nimiž by se ne-
vyrvala; onomu duchu mladého maxi-

se nás na mnoho věcí ptát: budele pře-
dávám chtít vědět, jak je možné, že lidé,
kteří se na konferenci sešli, jsou roz-
dílní tolika nesoliditativními názo-
rovými diferencemi, růzností uměleckého
směřování, skupinových příslušnosti a vě-
mi starými spory i nechuťmi, mohli
v těchto pěti dnech nalézt dobru a spo-
lehlivou základnu spolupráce, z níž bude
vycházet vše, co chtějí podnikat. Myslete
na něco podobného, o čem vypráví ona
známá pohádka o záračném mlýnu, do
něžbo jedním vědomím věhšší všelik
pokroucení neduřivci a druhými dvěma
vylouzejí slízní konfekční Fridolín. Nebo
se obávají opakování odstrašujících historii
s oněmi různými Kulturními jednotami,
které se pokoušely zastít a vnějškové
spřekleneče nešťastně ideové protika-

o to, poříká na hlavu všechny, kdo uvážují
jinak než my, kdo se možná mylí, avšak
kdo počívá hledají vlastní cestu. Nikoliv
to nečlověk mrtvých ale na imaginárním kot-
bílší myšlenek, nýbrž co nejvíce živých,
kteří by mohli a uměli žít v pravdě a
pravdu, takový byl úkol, který jsme si
dali. Již většim na kloub a pomáhat si na-
vzájem ve společném hledání pravdy, to
jsou hlavní pravidla hry, která se mezi
námi vytvořila. Ta chceme udržet a uplat-
ňovat mezi sebou vždy a za všech okolností.

Nikoliv: na Dobříši nevznikla žádná
obloba «Kulturní jednoty» mezi mladými
spisovatelé, ani to nebyl záračný mlýn,
z něžbo vyšli sami slízní, konfekční nalit-
čení Fridolína. Vyskytli se ovšem také ta-
kovi, kdo se místo lopotné cesty za pozná-
ním, místo počívání valného vyrovná-
vání s tím, co se děje ve světě i v nich
samých, spokojili snadnou výměnou barev
vývěsních slůvků: ale v dobříšském prostředí
to lze nejspíše rozeznat právě tyto in-
telektuální příčinlivce, kteří i pod novou
barvou naskábl bezradně věřejší, od těch,
kdo se s námi, po svých vlastních, často
velmi křiklavých cestách, probíjovávají
k úkolům, které dnes cítíme společně.
S těmi prvními nemáme společného nic.
S těmi druhými přes všechny odlišnosti
cest a přes všechny tvrdé srážky v mlá-
nosti, mnoho, ba právě to nepodstatnější:
poctivou vůli jít vpřed felem k této době,
vůli být k prosočtému dnešním lidem a této
společnosti. Aby bylo jasno, kolto zde mi-
ním: mluvím především o Kamilu Beňá-
čovi a jeho přátelích, stejně jako o někte-
rých pokroukavých katolických básnících,
kteří zůstávají tím, čím jsou a přece jsou
čtí, že jejich místo je dnes v jedné řadě
s námi. Nezasíláme si odlišnosti, které
trvají i celém našem způsobu nazírání:
máme však nyní pevný bod, pevné spo-
lečné měřítko, jímž budeme měřit své
mřížy svou práci: je jim člověk této doby,
skutečností této společnosti, perspektiva
budování socialismu u nás.

Druhý, neméně pesimistní výsledek do-
bříšského směřování je v tom, že se nám
podarilo vyřešit určité základní diference
uvnitř našich vlastních řad, pokud jde
o aplikaci dialektického materialismu na
otázky uměleckého tvoření vůbec a funkce
umění ve společnosti zvláště. Skupina fun-
kcionářských realistů, která si uvědomila
zároveň koncepcie socialistického realismu
hledá a vyvíjí vyhraněnou, zcela konkré-
tní a osobitou uměleckou cestu, sdělila zde
hlavní boj s tendencemi, vedoucími k me-
chanistickému spřeklštění s jedné a k meta-
fyzické, abstraktní interpretaci dialektic-

Zpráva sjezdu mladých spisovatelů

Pět dní našeho jednání na dobříšském zámku vytvořilo ovzduší vzájemné důvěry a otevřenosti; v němž jsme si dali věčné úkoly a sjednotili se v těchto zásadách:

Na základě obrozené Národní fronty přetváří se naše společnost rychle ve společnost socialistickou. Chceme tento socialismus uskutečňovat a svou práci přispívat k jeho rozvoji. Uvědomujeme si, že jako před každým občanem jsou dnes i před námi větší úkoly o máme větší odpovědnost než dříve. Budeme podle svého svědomí a schopnosti usilovat o hlubší poznání současného života a tím o prolomení individualistické izolace. Budeme se snažit, aby naše práce rostla z prozítké přítomnosti a plně se účastnila výstavby nové společnosti. Opiráme se při tom o pokrokové tradice našeho i světového písemnictví.

Známe svou odpovědnost za další vývoj své země k socialismu. Zavazujeme se dát všechny své schopnosti do služeb tohoto vývoje i být nad jeho čistou. Chceme spolu-
vyvídat nový poměr člověka k člověku, k práci a k světu. Naše práce musí být také
příkladem pravdivé kritiky a sebekritiky, která nemilodárně postihne povrchnost, nepoctivost,
molodtšost a lži-socialismus, ať se objeví kdekoliv. Jsme přesvědčeni, že pravda socialismus
posiluje.

Umělecká svoboda je nám samozřejmostí. Literatura, která pomáhá uskutečňovat socia-
lismus, uskutečňuje tím i podmínky své svobody. Budeme bránit svobodu literatury, kterou
ohrožuje jak kýč a bač, tak i lež, neodpovědnost, pokrytectví, nevědomost a posouvání
pohodnot všeho druhu. Kdo z umělců sám neví o svém poslání v této chvíli a čeká, že mu
někdo „naleje rozum“, nedozrál k svobodě a nedozrál ani k umění. Svoboda ani socia-
lismus nám nespasí do klína; podmínky naší tvorby i našeho života budou takové, jak
ji je sami vytvoříme.

Umělecká literatury mají rozhodovati především spisovatelé a mají mít vliv na její
rozvíření. Jako se nesmířlivě obíravat zmetky ve výrobě, nesmí se obíravat literární
brak na knižním trhu, v novinách, v rozhlase, v divadle, ve filmu, v žádné oblasti kulturního
života. O lokosti výrobků rozhodují lidé, kteří se výroby zúčastní a výrobě rozumějí; právě
tak o hodnotě literárních prací nechť rozhodují spisovatelé a kritici s plnou odpovědností
umělců a občanů.

Poznáme jsme, že čestné úsilí o společný cíl překonává okamžitá odstýň, názorové i
různosti osobní. Zavázali jsme se navzájem vyvodit z tohoto poznání důsledky pro svou
práci životní i uměleckou. Slíbili jsme si, že budeme pracovat se vši poctivostí a intenzitou
a že si v tom budeme pomáhat. V rozhodném boji za budoucnost lidstva chceme být vždy
tam, kde je zápas nejpřísnější a úkol nejtěžší. To je naše odhodlání, to je i náš slib.

Referát Jiřího Hájka o dobříšské Konferenci mladých českých spisovatelů v březnu 1948,
Tvorba 1948

Odsunovaná *Konference mladých spisovatelů* se však uskutečnila v dobříšském zámku až 13.–17. března 1948, tedy v době, kdy se již silně proměnila politická situace a s ní i kulturní strategie nově nabyté moci, což se promítlo i do reakce na jednání konference a její závěry.

Konferenci organizačně zajišťoval přípravný výbor v čele s Kamilem Bednářem a Jindřichem Chalupěckým, čestné předsednictví připadlo delegaci Syndikátu (Egonu Hostovskému, A. M. Píšovi, Marii Pujmanové, Václavu Řezáčovi, Jaroslavu Seifertovi, Vilému Zavadovi) pod vedením Františka Halase, který se ale jednání nezúčastnil. Několikadenní rokování umožnilo, aby se referenti vyslovili k řadě tehdy živých problémů, a to jak v připravených tematických blocích (Svoboda v literatuře, Situace mladé poezie, Literatura a dnešní člověk, Situace mladé prózy, Socialismus a literatura, Problém modernosti, Situace mladé kritiky, Situace nového dramatu a filmu), tak v diskusi, která probíhala „živě až bojovně, přímo a bez zastíracích manévrů a bez uhýbání před jádrem sporu“.

I když prakticky všichni účastníci setkání vyhlášovali, že se ztotožňují se socialistickou orientací kultury, jednotlivá vystoupení opakovaně odkrývala jejich různá pojetí tématu svoboda v literatuře. Proti požadavku „absolutní svobody umělce“ (zdůrazňovaném Jiřím Kolářem i Miroslavem Smetanou) a „pravdě svobodné za všech okolností“ se výrazně prosazovaly různé varianty názoru o potřebě uznat nutnost „omezení svobody v době ohrožení socialismu“ (Jiří Hájek, Jan Štern, Jindřich Chalupěcký). Řešení konfliktu mezi svobodou a účastí v politickém boji přitom řada diskutujících nacházela v uplatňování marxistických ideologických pouček.

Například Jan Štern odmítal ostré oddělování umění a politiky, kterou chápal jako jednu z forem umění. Se Šternem v zásadě souhlasili Jiří Hájek a Ivan Skála. Proti slípcím dobovým snahám posuzovat kvality básníka podle jeho politické orientace naopak vystoupil Kamil Bednář, který spolu s Jiřím Kolářem a Jindřichem Chalupěckým odmítl též cejchování umění přívlaskem kapitalistické („existuje jen umění za kapitalismu“). Pavel Kypr zdůvodňoval právo na umělecký experiment příkladem nedávno zesnulého S. K. Neumanna a vyzdvihl potřebu tvůrčí svobody pro realizaci pokrokového umění. Jindřich Chalupěcký apeloval na schopnost shledávat u člověka jiné názorové orientace také kladné a přijatelné myšlenky.

Referát Jaromíra Hořce *Aktuální otázky kulturněpolitické*, přednesený v posledním den jednání, a *Závěrečná zpráva konference mladých spisovatelů* shodně konstatovaly umělceovu odpovědnost při budování opravdového socialismu i samozřejmost jeho tvůrčí svobody, pro niž socialismus vytváří prostor. Zároveň však závěrečný dokument za mladé spisovatele sliboval: „Zavazujeme se dát všechny své schopnosti do služeb tohoto vývoje i bdít nad jeho čistotou“ (Tvorba 1948, č. 12).

Průběh konference ovšem zdaleka neodpovídal politickým záměrům komunistického vedení. Naznačila to již reakce Gustava Bareše, vedoucího Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, který vytkl komunistickým účastníkům setkání přílišnou smířlivost. Pokud tedy někteří účastníci konference sdíleli iluze o povaze komunistického režimu a upřímně věřili tezí o umělecké svobodě v novém politickém systému, brzy poznali tvrdou realitu – mimo jiné i z toho, že vydání již vysázeného sborníku bylo odsunováno tak dlouho, až bylo s obligátním odkazem na nedostatek papíru zamítnuto.

Vedení Syndikátu českých spisovatelů nepřijalo vlídně ani ustavení *Klubu mladých spisovatelů* 1. dubna 1948, byť byl za jeho místopředsedu zvolen Jan Drda. Podle slov Václava Řezáče panovala obava, že Klub usiluje o autonomii, která se může vymknout kontrole. Mladí tvůrci se chtěli podezření ze „snah o generační izolaci“ vyhnout, a proto na znamení dobré vůle z názvu spolku vypustili slovo „mladých“ a zdůraznili sounáležitost kulturně-politického programu Klubu spisovatelů s cíli Syndikátu. Ani to však nestačilo, představitelé Syndikátu do činnosti dále zasahovali, mimo jiné požadovali, aby na kritických diskusích o nových dílech mladých autorů byli přítomni zástupci „dělnických vrstev“. S argumentem, že pro tvorbu spisovatelů všech generací skýtají dostatečný prostor existující periodika, zvláště Svobodné noviny, se postavili i proti vydávání připravovaného časopisu Únor. Námitky některých členů Klubu (Kamil Bednář, Oldřich Kryštofek), že tato cesta vede k zlikvidování dobříšské konference a její rezoluce, byly odmítnuty.

Útok Jiřího Hájka, který Klub prohlásil za nutné provizorní přístřeší, útupek, v němž by autoři vybočující z řady mohli „v pohodlném zimním spánku“ bezbolestně „překonat nepřízeň času“ (Lidové noviny 19. 11. 1948), znamenal konec. Klub byl propojen s odborem začínajících spisovatelů-členů Syndikátu a donucen změnit svou náplň.

Dobříšská konference a pokusy o zřízení Klubu mladých spisovatelů tak znamenaly na dlouhý čas tečku za relativně svobodnou a veřejnou výměnou názorů mezi českými literáty.

■ Emigrace a první represe nekomunistické tvůrčí inteligence

Historie dobříšské konference mladých spisovatelů a jejich Klubu poskytuje ukázkový příklad, jak pro nastupující komunistický režim byla nepřijemná každá jen poněkud samostatnější iniciativa, byť vystupovala se socialistickými ideály. Tím spíše ji znepokojovalo nezávislé myšlení považující svobodu slova za nezbytnou podmínku práce spisovatele. Mezi prvními institucemi, proti nimž směřovaly tvrdé represe, proto patřily vysoké školy.

Novou politickou moc krajně znepokojil manifestační pochod několika tisíc vysokoškolských posluchačů na Pražský hrad ve středu 25. února 1948, tvrdě zastavený příslušníky Sboru národní bezpečnosti, kteří více než sto účastníků akce zatkli. Již 26. února rezignoval na svůj úřad rektor Univerzity Karlovy Karel Engliš. Týž den se veřejnost seznámila se jmény prvních učitelů a studentů, o jejichž odvolání (resp. vyloučení ze studia) rozhodl předchozího dne výnos Akčního výboru Národní fronty v Ministerstvu školství a osvěty. Zásah směřoval příznačně především proti pedagogům a studentským funkcionářům právnické fakulty, postižena však byla také fakulta filozofická, kde akční výbor zakázal působení několika vynikajícím odborníkům (kupř. literárnímu historikovi Miloslavu Hýskovi, muzikologovi Josefu Hutterovi, historikovi a editorovi Zdeňku Kalistovi i politicky exponovanému Hubertu Ripkovi). Na schůzi profesorského sboru filozofické fakulty 5. března 1948 se proti pronásledování učitelů a posluchačů za odlišný názor otevřeně postavila pouze klasická filoložka Růžena Vacková (vězněná v letech 1952–67 v komunistických žalářích).

Novým rektorem Univerzity Karlovy byl 19. března zvolen matematik Bohumil Bydžovský, který jako světově uznávaný vědec pomohl svou autoritou zaštitit oslavy 600. výročí založení pražského vysokého učení, ale poté se z důvodu nemoci stáhl do ústraní. Univerzitu místo něj řídil z funkce prorektora Jan Mukařovský, který byl zvolen rektorem pro akademický rok 1948/49 a setrval v této funkci až do konce školního roku 1953/54. Jeho inaugurační přednáška O stranickosti v umění dotvrzovala politickou proměnu nejstarší středoevropské univerzity i názorový posun nejvýraznějšího představitele českého literárněvědného strukturalismu. Mukařovský však nebyl sám. Řadu akademických funkcí zastával v poúnorovém období také další člen Pražského lingvistického kroužku Bohuslav Havránek (děkan pražské filozofické fakulty v letech 1948–51), slavista Julius Heidenreich-Dolanský se stal poslancem Národního shromáždění. Na brněnské univerzitě se v roce 1948 rektorského úřadu chopil politicky agilní jazykovědec František Trávníček.

Represemi první poloviny roku 1948 však údery proti svobodně myslící inteligenci teprve začínaly. Pronásledování odlišně smýšlejících bylo uplatňováno jako politická směrnice, kterou již 27. února 1948 naznačil Klement Gottwald v *Poselství k československé inteligenci*: „A je třeba, aby se dnes na rozcestí zamysleli i ti, kteří dosud šli s nynějšími rozkolníky. Poslední události jim ukázaly zcela jasně, komu slouží a kam vede peroutkovština. Necht' je jim těch několik inteligentů, kteří opustili národ a jeho tradice [...] varovným příkladem“ (Klement Gottwald: O kultuře a úkolech inteligence, 1949).

Slova ministerského předsedy zřetelně naznačila další vývoj a tím také umocnila vlnu emigrace příslušníků kulturní elity, která již věděla či tušila, že nezůstane jen u prvního kola hekticky prováděné „očisty“. V březnu požádal o politický azyl ve Velké Británii, kam byl vyslán Syndikátem českých spisovatelů, Ivan Blatný, v dubnu odešli do exilu Ferdinand Peroutka a František Kovárna. V témže měsíci rezignovala na funkci kulturního ataše Milada

Klement Gottwald
a Jan Drda
na tribuně Sjezdu
národní kultury,
duben 1948

Součková, která se nevrátila z New Yorku. Úřad legačního tajemníka v Norsku složil Egon Hostovský, jenž se také rozhodl zůstat v exilu. V květnu emigroval herec Jiří Voskovec (paradoxně jeden ze signatářů prohlášení Kupředu, zpátky ni krok!), který se usadil ve Spojených státech, v srpnu přešel ilegálně hranice Jan Čep, do Kanady se uchýlil prozaik a novinář Zdeněk Němeček. Svě mise u OSN se vzdal a v New Yorku zůstal Ladislav Radimský (publikující pod pseudonymem Petr Den), z Londýna se nevrátil redaktor BBC a básník Ivan Jelínek. V zahraničí hledali uplatnění též Pavel Tigrid, přispěvatel Kritického měsíčníku komparatista Jiří Pistorius, Mukařovského asistent Jiří Veltruský a germanista Antonín Hrubý.

Emigraci přitom československé sdělovací prostředky odsuzovaly jako vlastizradu a prohlašovaly ji za přechod do tábora „reakčních mocností“. V tomto duchu byla kupříkladu rozpoutána kampaň jako odpověď na vystoupení Ivana Blatného v londýnském rozhlasu, kde básník hovořil o omezování tvůrčí svobody v Československu. Akční výbor pobočky Syndikátu českých spisovatelů v Brně a rada Bloku výtvarných umělců země Moravskoslezské vydaly prohlášení odsuzující spisovatelovu „bezcharakternost, podlost a licoměrnost“, s níž „zradil svou vlast, zneuctil a pošpinil ušlechtilé úsilí všeho československého lidu“ (Svobodné noviny 4. 4. 1948). V souvislosti s početnou emigrací (v prvním půlroce po komunistickém převratu opustilo Československo asi 8 000 osob) neváhala komunistická propaganda aktualizovat známý motiv („Opustíš-li mne nezahynu. / Opustíš-li mne, zahyneš“) z básně Viktora Dyka Země mluví.

IVAN BLATNÝ

Myslím na Londýn toho dne, kdy tam Ivan Blatný, český básník, který dobře jako každý z nás ví, že Halas, Holan, Orten jsou nepoznanými světovými básníky a zná, jak česká poesie žití touhou se měřit se světem, myslím na ten den, kdy člověk, s nímž mne od let pojilo přátelství a láska k poezii, „ohromil“ svět.

Ohromil svět, jak si asi myslí, svým nekompromisním odsouzením vlastní země i nás básníků, kteří jsme s ní neodvolatelně spojeni v dobru i ve všech osudových zkouškách. A cítím znovu nad všechnu pochůbnost, že poesie není osobním majetkem ani sladkou hrout, nýbrž osudem. Je mí z toho poněkud úzko, protože toho dne neskončila v Londýně má země, nýbrž můj přítel a český básník. Hovořil o chladném prý teroru u nás, a utekl před ním! Hovořil o pronásledovaných prý vdovách u nás, a opustil jsi Avšak je-li kde teror, má mu básník čelit. Jsou-li kde pronásledováni lidé, nesmí je básník opustit. Jak strašně vystříhlivi Ivan Blatný, až pozná, že již se nebude moci okouzlovat poezii, nýbrž bude nucen bojovat, bojovat proti vlastní zemi, a jak bude zhnucen, až pozná, že jeho zbraní nebudou české verše jdoucí světem, nýbrž toliko sílny. Proto necítím k němu ani nenávisť ani pohrdání, nýbrž lítost. A nepiši tyto řádky proto, aby je četl, nýbrž proto, aby je četli ti, kdo znají u nás doma mne a můj vztah k Ivanu Blatnému. Nežijeme v době biedermayeru, žijeme po čase koncentračních táborů a nejtěžší krise člověka za posledních staletí. A myslím v duchu na dobříšský sjezd mladých spisovatelů, na jeho plodnou a přátelskou atmosféru, kde jsme si řekli, že se svoboda vytváří zápasem a socialismus bojem o pravdu. Ivan Blatný opustil svou zemi a bude mu nevyšlovně trpce, až pozná pravdu Dykových veršů: Opustíš-li mne, nezahynu. Opustíš-li mne, zahyneš. Jeho svoboda se bude podobat valutám, propáskovaným přes hranice pro soukromý exil. Jeho socialismus bude skomírat pro pravdu, kterou nebude smět říkat a pro lži, k nimž se zaváže v cizích službách. Je mí líto toho velkého osobního sobectví a pohodlnosti, které pomátly básnické svědomí Ivana Blatného.

Kamil BEDNÁŘ

■ Sjezd národní kultury a právní zakotvení politických změn

Po prvním upevnění komunistických pozic v kultuře a školství následovaly další, tentokrát právně podložené kroky, které urychlovaly a prohlubovaly proces centralizace, jehož nezastřeným cílem bylo usměrňování života společnosti v zájmu nové politické moci. Ústavodárné národní shromáždění podpořilo tyto záměry hned v prvních poúnorových týdnech, tedy ještě před ústavním zakotvením politických změn, celou sérií zákonů. K jejich rychlému projednání přispěla jak vstřícnost nekomunistických poslanců, zastrašených probíhajícími čistkami a otevřeným politickým nátlakem, tak personální obměna vlády, v níž Zdeněk Nejedlý vystřídal Jaroslava Stránského ve funkci ministra školství a osvěty.

Kulturního života se dotýkalo hned několik zákonů. Již 25. března parlament projednal a schválil osnovu školského zákona, předloženého právě Zdeňkem Nejedlým, a 21. dubna byl zákon o jednotné škole přijat. Zaručoval sice všem dětem jednotné vzdělání na principu občanské rovnosti, současně však vytvářel prostor pro politický dohled nad školami a pro pojetí výchovy a vzdělání v marxisticko-leninském duchu. Ještě dříve, dne 20. března, hlasovalo Ústavodárné národní shromáždění o dlouho odkládaném divadelním zákonu, který s účinností od 1. dubna 1948 nově organizoval činnost profesionálních i ochotnických souborů a provoz divadel. Současně se školským

Komentář Kamila Bednáře k emigraci Ivana Blatného, Tvorba 1948

zákonem schválil parlament zákon o státní Hudební a artistické ústředně, jenž mimo jiné umožňoval kontrolu produkcí, na něž se divadelní zákon nevztahoval. Dne 15. dubna byl vládním nařízením ustaven Československý státní film jako státní podnik; uzákoněno bylo rovněž postátnění rozhlasu a jeho sloučení v jedinou celorepublikovou instituci. Schůze Národního shromáždění dne 5. května pak rozhodla o znárodnění polygrafického průmyslu, což umožnilo ztížený dohled nad publikacemi a dalšími tiskovinami. Hned následujícího dne byla přijata nová podoba upravovaného zákona o národních umělcích, jejichž požítky se měly nově odvíjet podle vztahu k lidu a dělnické třídě. Všechny tyto normy vytvářely právní rámec režimu, který svou moc začal záhy budovat na principech porušování práva a na programu masové nezákonnosti.

Ačkoli kulturní oblast netvořila ani po 25. únoru 1948 názorový monolit, výrazně v ní převažovaly snahy vyjádřit loajalitu komunistickému režimu, přesvědčit váhající jednotlivce o správnosti řešení nedávné politické krize i odsoudit názorové oponenty. Výsledkem tohoto úsilí, vydatně podporovaného nejvyššími orgány KSČ, bylo uskutečnění *Sjezdu národní kultury* ve dnech 10. a 11. dubna 1948. Hlavní smysl konání jednoznačně politické akce spočíval v proklamování souhlasu s postupem únorových vítězů a zároveň s principy připravované ústavy a chystaných voleb, při nichž měla být občanům předložena pouze jediná kandidátka Národní fronty.

Konání sjezdu předcházelo zřízení *Kulturní komise Akčního výboru Národní fronty*, jejímž cílem bylo „pečovat o čistotu a pokrokovou linii našeho kulturního života“. (Ustavující schůze komise proběhla 2. dubna v pražském Obecním domě.) Zvolený předseda Jan Drda v hlavním projevu mimo jiné řekl: „Jsme všichni přesvědčeni o tom, že nadále nemůže národní kulturu spoluvytvářet ten, kdo stojí k národu levým bokem nebo dokonce zády a kdo v hodině zkoušky se ukázal nepřitelem“ (Svobodné noviny 4. 4. 1948). Na stranu komunistické moci se snažil získat umělce i příslibem hmotné podpory. Návrh, aby Kulturní komise zaštitila Sjezd národní kultury, přijali účastníci schůze s nadšením.

Přípravu sjezdu doprovázela rozsáhlá tisková kampaň, již uzavřel článek Gustava Bareše *IntelIGENCE bez rozpaků*, publikovaný ve Svobodných novinách 11. dubna 1948. Bareš v něm zřetelně formuloval, co nový režim od tvůrčí inteligence očekává: „Únorové události ukázaly jasně, že spolupráce s reakcí vede do jedné fronty s úhlavními nepřáteli republiky, na cestu vlastizrady. Všem je nyní dána možnost promyslet a uvědomit si poučení z únorových událostí a přimknout se k lidu, pracovat pro republiku. Nadchází doba dosud netušeného rozmachu vědy, umění, kultury a vzdělanosti v naší vlasti. Tato doba bude vyžadovat očištěné, obrozené inteligence, věrné zájmu lidu.“ I z proklamativních frází, příznačných pro jazyk komunistických funkcionářů, vyvstával hlavní cíl stati: směsicí slibů a výhrůžek přimět tvůrčí inteligenci ke spolupráci s komunistickou mocí a získat tak pro únorové řešení váhající vrstvy společnosti.

Zdeněk Nejedlý
na Sjezdu
národní kultury,
duben 1948

Sjezd národní kultury, uspořádaný ve velkém sále Lucerny za předsednictví Jana Drdy, vyzněl jako manifestační hold kulturní obce únorovému převratu. Vedle zdravíc předsedy vlády Antonína Zápotockého, zástupců jednotlivých institucí a zahraničních delegátů (Todor Pavlov, Tristan Tzara, Louis Aragon ad.) byly předneseny i čtyři klíčové projevy vymezující závazné linie česko-slovenského uměleckého života.

Ministr informací Václav Kopecký se ve své řeči odvolával na připravovanou ústavu zaručující „svobodu tvůrčí duševní činnosti“ (včetně vědeckého bádání a uměleckých projevů) všem, kteří neporušují zákon. Jeho argumentace však zpochybňovala samo pojetí zákonnosti, podřízené zájmům pracujícího lidu, tj. ve skutečnosti zájmům komunistické strany. Václav Řezáč jako představitel Syndikátu českých spisovatelů poté zdůraznil odpovědnost literátů, jimž lid, jak mnohokrát potvrdily dějiny, dává svou důvěru. Tradiční obrozenský apel na sepětí umělce s národem se tak opětovně aktualizoval, byť ve změněné historické situaci. Pojem lidovosti a odpovědnosti tvůrce za své dílo se zřeteltem k převratné přítomnosti akcentovali též Ladislav Štoll a Zdeněk Nejedlý, jejichž projevy jasně stanovily, jaké umění lze považovat za „lidové“ a jaké za „formalistické“. Štollův zřetelný odsudek modernismu a avantgardismu („který ještě včera v kapitalistické společnosti plnil své pokrokové poslání“ a v „nové etapě vývoje, kdy celý národ učinil na své cestě veliký skok kupředu, zůstává pozadu“ a je brzdou vývoje) antcipoval vyhocená tažení nejen proti uměleckým směrům, ale i proti jednotlivým autorům a dílům odchylným

se od principů vágně, spíše jen ideologicky vymezovaného socialistického realismu. Štollův proslav byl v tehdejší kontextu ještě takticky umírněný, neboť v polovině března navrhol Gustav Bareš, aby se na Sjezdu národní kultury proklamoval socialistický realismus jako jediný přípustný umělecký směr. Rudolf Slánský s tím, veden čistě pragmatickými zřeteli, nesouhlasil a doporučoval nastolit nový kurz až po parlamentních volbách. Štoll proto ve svém vystoupení hovořil o socialistickém realismu jako o nikoli jediném, nýbrž nejlepším uměleckém směru.

Zdeněk Nejedlý rozvedl své známé teze o protikladu formalistického (tj. modernistického, resp. avantgardního) a realistického umění a znovu si neodpustil výhrady vůči tvorbě K. H. Máchy (→ s. 148, kap. *Myšlení o literatuře*). Jeho snahy o prosazení osobitého, leč výrazně tradicionalistického pohledu na kulturní dědictví měly nalézt odpovídající půdu „v druhém národním obrození“, jak byla pouónorová perspektiva často vnímána a nazírána. Nejedlého názory však nepřijímali přívrženci komunistického režimu bezvýhradně, mnohým se zdály příliš anachronické a neodpovídající potřebám nové doby.

Účastníci sjezdu se v rezoluci podle očekávání přihlásili „k národnímu celku, vedenému obrozenou Národní frontou“ a projevili souhlas s jednotnou kandidátkou Národní fronty pro volby do Národního shromáždění. Zároveň v duchu „budovatelského kvasu“ vznesli požadavky na zřízení dalších centrálních kulturních i vědeckých institucí. Vedle ustavení Státní rady pro umění a Státní rady pro vědu navrhl sjezd reorganizaci vědeckých společností (tj. České akademie věd a umění, resp. Královské české společnosti nauk), založení Národní galerie, podporu kulturních aktivit na úrovni připravovaných krajů, reformu vysokých škol s důrazem na fakulty v krajských městech a postátnění divadel v Brně, Ostravě a Liberci.

Záměry a předpoklady komunistických politiků se záhy naplnily. Při parlamentních volbách 30. května 1948 hlasovalo téměř 90 procent voličů pro jednotnou a jedinou kandidátní listinu, na níž 70 procent míst zaujali komunisté. Byl to důkaz toho, že převážná část společnosti buď sympatizovala s linií KSČ, dala se zlákat sliby, anebo podlehla zastrašování. Agitace proti způsobu voleb byla totiž kvalifikována jako trestný čin.

Následná abdikace prezidenta Edvarda Beneše, jenž tak vyjádřil svůj nesouhlas s poměry, a volba Klementa Gottwalda československým prezidentem dovršily politicko-mocenský převrat. Gottwald okamžitě po svém zvolení dne 14. června podepsal a uvedl v platnost novou ústavu schválenou parlamentem již 9. května. Československá republika v ní byla charakterizována jako lidovědemokratický stát, což v dobové marxisticko-leninské terminologii znamenalo předstupeň socialistického systému. Vrcholný zákon právně stvrdil převzetí moci Komunistickou stranou Československa a předurčil osudy státu na čtyři desetiletí.

■ Proměna charakteru společenského a kulturního života ovládaného KSČ

Umělecký, a tudíž také literární život se na přelomu čtyřicátých a padesátých let (až do prvních náznaků uvolnění po Stalinově a Gottwaldově smrti roku 1953) odvíjel v dějinných souřadnicích toho, co bylo později označováno jako stalinismus. V něm se každodenní brutální i méně viditelné násilí pojilo s povinnými hesly o pracovních úspěších při přestavbě společnosti a budování socialismu. Doba sama byla ovšem velmi rozporná a značná část veřejnosti, především mladší generace, komunistickému programu nadále věřila a snažila se jej uskutečňovat.

Po volebním upevnění mocenského monopolu mohla KSČ začít plně prosazovat své představy o změně společenského uspořádání. Pohlčení třetiny členů sociálnědemokratické strany bylo jen počátkem tvrdých centralizačních opatření. Nekomunistické strany, byt nadále existovaly v rámci Národní fronty, ztratily faktický politický význam. Mimořádně významnou roli sehrál v poúnorovém vývoji vytrvalý sovětský tlak, pod jehož náporom vypracoval Ústřední výbor KSČ již v listopadu 1948 novou politickou linii, schválenou 25.–29. května 1949 na IX. stranickém sjezdu. Vyhlášoval v ní program výstavby socialismu, založený na preferování těžkého průmyslu, kolektivizaci zemědělství, likvidaci maloburžoazie a kulturní revoluci, nerealizovatelné bez systematické výchovy nové inteligence v duchu marxismu-leninismu jako jediné přípustné ideologie a bez úplné kontroly společnosti stranickými orgány. Všechny tyto záměry se měly uskutečňovat systematicky a plánovitě, což se projevilo zejména v hospodářské oblasti sevřené do pětiletých plánů. Protože však ekonomická výkonnost pokulhávala za prognózami, součástí každodennosti se staly brigády, organizované v místech, kde chyběly lidské i finanční zdroje. Entuziasmus, s nímž lidé přistupovali k poválečné obnově Československa, tak plynule přecházel v budování socialismu.

Komunistická strana Československa akceptovala Stalinovu teorii o zostřování třídního boje, podle níž se poražené třídy a vrstvy nesmířily s nastalou situací a všemožně, i s použitím teroru, usilují za pomoci západních imperialistů zvrátit poměry. Tato ideologická šablona, zrcadlící a zároveň umocňující vyostřené mezinárodní klima v počátku studené války, umožňovala prohlásit za nepřítel jakoukoli nepohodlnou skupinu lidí či jednotlivce. Za protivníky socialismu byly označovány jak osoby nekomunistické orientace a nábožensky založené, tak někteří činovníci komunistického hnutí, což se potvrdilo po sovětsko-jugoslávské roztržce roku 1948 kampaní proti Titovi a brzy nato při vykonstruovaných politických procesech v Maďarsku. Masová nezákonnost nalezla v Československu svůj výraz v dlouhé sérii procesů (jen Rudé právo jich do roku 1953 registrovalo téměř 500), v žalářování tisíců nevinných a v popravách desítek nekomunistů i komunistů.

Nová generální linie komunistické strany vycházela rovněž vstříc začleňování Československa do politických, vojenských a ekonomických struktur sovětského bloku (vznik

Rady vzájemné hospodářské pomoci roku 1949, výstavba mohutné armády, celková militarizace společnosti připravované na možnost třetí světové války). Součástí této orientace bylo též programové uzavírání se před západními demokratiemi. Symptomatickým projevem pocitu ohrožení a zároveň vytváření nepřátelských nálad vůči cizině bylo vybudování ostře střežené oplocené linie, skutečné železné opony na hranicích se Spolkovou republikou Německo a Rakouskem, opuštění mezinárodních organizací, drastické omezení politických, sportovních i kulturních styků s nesocialistickým zahraničím a kampaně vedené proti „dekadentnímu“ a „reakčnímu“ Západu.

Úsilí KSČ o plnou kontrolu veřejného dění se přirozeně promítlo i do společenské a kulturní sféry, jíž komunističtí funkcionáři přisuzovali prvořadý ideologický význam.

Nevybíravé výpady, často inspirované sovětským vzorem, směřovaly proti vědeckým oborům (kybernetika, psychologie, sociologie, genetika), filozofickým směrům (idealismus, existencialismus, pozitivismus) i údajným politickým „úchytkám“ (trockismus). Tyto organizované útoky měly zpravidla podobu veřejných kampaní, jež se staly příznačným rysem soudobého kulturního života. Neustálé hledání „vnějšího“, ale i „vnitřního“ nepřítele vytvářelo atmosféru nejistoty a strachu jak v potenciální opozici, tak u příslušníků vládnoucích struktur. Kampaně se tak jeví jako specifický typ komunikační strategie, který byl příznačný pro totalitní režim jako takový. Charakteristickým byl především způsob, jakým se zde prolínalo zákulisní jednání (spojené často s podněty stranického či státního aparátu) se zdánlivě autonomní veřejnou diskusí.

V umělecké oblasti se přislovečnými staly útoky proti formalismu (pod tento pojem se daly zahrnout všechny modernistické tendence včetně surrealismu, experimentální hudby a jazzu), čímž se komunismus stalinského typu zřikal tradičně levicově zaměřené avantgardy, jejíž uvolněnost, hravost a nezávaznost se neslučovaly s prosazovanou normou. Brzy se objevily také kampaně proti „naturalismu“ (zobrazování přírodních determinant lidské existence a negativních stránek života), „buržoaznímu nacionalismu“ (tj. tradičnímu vlastenectví, neochotnému smířit se s podřízením národních zájmů aktuálním politickým direktivám přicházejícím ze Sovětského svazu) a „kosmopolitismu“ (definovanému v protikladu k národně uvědomělému cítění na jedné a tzv. socialistickému internacionalismu na druhé straně).

Po roce 1948 získával termín kosmopolitismus i zřetelné antisemitské zabarvení v souvislosti se změnou sovětské politiky vůči Izraeli. Jako oficiální výraz přátelství států vznikajícího socialistického tábora se oficiálně pěstovala „družba“ s umělci východního bloku, na prvním místě sovětskými, ale také například s čínskými. Zcela programově se uplatňoval návrat k folkloru, považovanému za projev zdravých národních sil i mravně čisté kultury lidových vrstev.

V druhé polovině roku 1948 opustila komunistická strana definitivně dosavadní taktiku a netajila se tím, že umění chápe především jako politickovýchovnou aktivitu, jejímž smyslem je získávat společnost pro výstavbu socialismu a přesvědčovat ji o správnosti nastoupené cesty. Silně zúžené pojetí umění, které bylo povinno zachovávat loajalitu vládnoucímu režimu, ilustrovat platnost pouček marxismu-leninismu, podněcovat občany k vyšším pracovním výkonům a respektovat zásady socialistického realismu, postavilo nepřekročitelné mantinely jakékoli jiné tvorbě, pokud usilovala o zveřejnění. V případě opuštění vymezeného prostoru, přísně střeženého cenzurou, hrozilo autorům kárné řízení, umlčení, nebo dokonce vězení. Spisy nevyhovujících spisovatelů mizely z pultů knihoven a končily ve stoupě (celkový počet zlikvidovaných svazků se odhaduje na 27 milionů), soukromá a družstevní nakladatelství byla znárodněna či zrušena, totéž se týkalo tiskáren. Politická moc tak mohla v úplnosti kontrolovat publikační činnost, a to včetně novinové a časopisecké.

■ Vznik Svazu československých spisovatelů a jeho počáteční aktivity

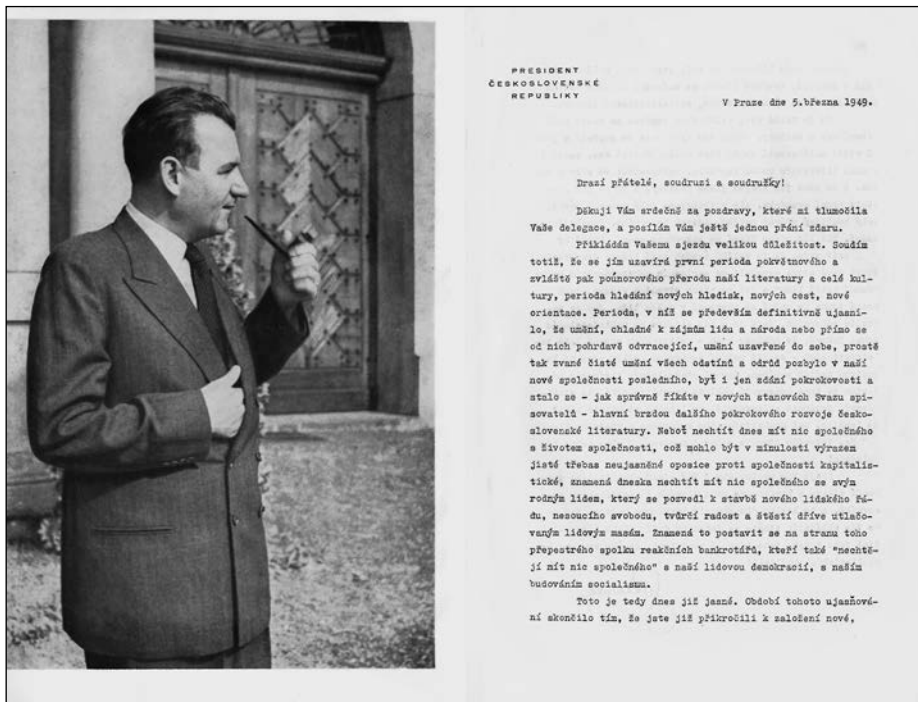
Proměna kulturního a společenského života vedla i k zásadní transformaci existujících uměleckých sdružení. Komunistická strana začala podle sovětského vzoru zřizovat tvůrčí umělecké svazy jako výběrové a ideově pevné organizace, zatímco starší spolky, spjaté svou genezí s tradičním demokratickým systémem (a tudíž pro nový režim nevěrohodné) byly předurčeny k zániku či k živoření. Nově zakládané umělecké svazy plnily v období socialismu stalinského typu hlavně roli zprostředkovatelů a vykonavatelů politických usnesení. V souladu se Stalinovou koncepcí mechanického soukolí se rychle stávaly „převodovými pákami“ uváděnými do chodu pokyny komunistické strany.

V rychlém toku událostí neunikl zásadní transformaci ani Syndikát českých spisovatelů. Poté, co absorboval většinu ostatních českých spisovatelských organizací, bylo od poloviny března 1948 připravováno jeho spojení se Spolkem slovenských spisovatelů, respektive přeměna těchto starých (byť po únorových dnech „očištěných“) sdružení v jedinou, kompaktní celostátní instituci.

Už zvolený název SVAZ ČESKOSLOVENSKÝCH SPISOVATELŮ vypovídal o závislosti nové organizace na sovětském modelu. Jako nástroj zásadní přeměny posloužily prověrky členské základny, zdůvodňované úsilím o dosažení vyšší umělecké kvality. Ze členů Syndikátu byla převedena do nové organizace zhruba šestina osob, rozdělených podle „kvality“ na řádné členy a kandidáty (v roce 1948 měl podle zprávy revizní komise 1 675 členů, v říjnu 1950 pak měla česká část Svazu spisovatelů 220 členů a 49 kandidátů). Neproověření autoři mohli na základě zásadních změn ve své tvůrčí činnosti, čímž se rozuměl příklon k oficiální politické linii a proklamativní přihlášení se k metodě socialistického realismu, podstoupit nové přijímací řízení.

V předem připravených seznamech figurovala jména lidí, kteří nebyli určeni k začlenění do nově zakládaného svazu. Ocitli se zde autoři značného věkového rozpětí a širokého názorového i tvůrčího spektra (např. Jiří Brdečka, František Bulánek-Dlouhán, F. A. Elstner, Olga Fastrová, Eduard Fiker, František Flos, Jaroslav Foglar, Norbert Frýd, Achille Gregor, Josef Hais Týnecký, Joe Hloucha, Lilly Hodáčová, Závíš Kalandra, Zdeněk Kalista, Zdeněk Lorenc, Jarmila Loukotková, Jaroslav Marcha, Jaroslav Nečas, Vít Obrtel, G. R. Opočenský, Jarmila Otradovicová, L. M. Pařízek, Eduard Petiška, Zdeněk Pluhař, Kamill Resler, Bohuslav Reynek, Miroslav Rutte, Otakar Štorch-Marien, Frank Tetauer, Q. M. Vyskočil, Jan Weiss).

Napodobování sovětských zkušeností vzal přípravný výbor Svazu československých spisovatelů (jehož předsedou byl Jan Drda a místopředsedou Ján Poničan) vskutku doslovně, neboť stanovy nového sdružení vypracoval podle platných stanov Svazu sovětských spisovatelů z roku 1934. Preambule uváděla, že „čeští a slovenští spisovatelé, kteří jsou přesvědčenými stoupenci našeho lidovědemokratického zřízení, mířícího k socialismu, se chtějí svou literární tvorbou“ účastnit „socialistického budování naší vlasti, nesmlouvavého boje proti reakci a cílevědomého úsilí o zajištění světového míru“.

PRESIDENT
ČESKOSLOVENSKÉ
REPUBLIKY

V Praze dne 5. března 1949.

Drazí přátelé, soudruzi a soudružky!

Děkuji Vám srdečně za pozdravy, které mi tlumočila Vaše delegace, a posílám Vám ještě jednou přání zdaru.

Příkládám Vám sjezdu velikou důležitost. Souhlasím totiž, že se jím uzavírá první perioda pokrokového a zvláště pak podnovového přechodu naší literatury a celé kultury, perioda hledání nových hledisek, nových cest, nové orientace. Perioda, v níž se především definitivně ujasnílo, že umění, chladně k zájmům lidu a národa nebo přímo se od nich pohrdavě odvracející, umění uzavřené do sebe, prostě tak svamě křivé umění všech ostatních a odrůd poslyže v naší nové společnosti posledek, by i jen zdání pokrokovosti a stalo se - jak správně říkáte v nových stanovách Svazu spisovatelů - hlavní brzdou dalšího pokrokového rozvoje československé literatury. Neboť nechtít dnes mít nic společného s životem společnosti, což mohlo být v minulosti výrazem jisté třeba neujasněné opozice proti společnosti kapitalistické, znamená dneska nechtít mít nic společného se svým rodným lidem, který se posvídá k stavbě nového lidského řádu, nesoucího svobodu, tvrdící radost a štěstí dříve utlačovaným lidovým masám. Znamená to postavit se na stranu toho přepestřeného spoku reakčních bankrotářů, kteří také "nechtějí mít nic společného" s naší lidovou demokracií, s naším budováním socialismu.

Toto je tedy dnes již jasná. Období tohoto ujasňování skončilo tím, že jste již překročili k založení nové,

Pozdrav Klementa Gottwalda účastníkům I. sjezdu Svazu čs. spisovatelů otištěný ve sborníku *Od slov k činům*, 1949

Ustavující sjezd Svazu československých spisovatelů, nazvaný v tisku „sněmováním inženýrů lidských duší“, proběhl ve dnech 4.–6. března 1949. V porovnání se Sjezdem národní kultury došlo k výraznému posunu. Za jedinou a závaznou tvůrčí metodu byl prohlášen socialistický realismus, označený v projevu Jana Drdy za demokratický protiklad „teroru modernismu“. Účastníkům rokováni byl prezentován jako směr, který vychází ze sepětí umělců s pracovním úsilím v hospodářské oblasti a zároveň předpokládá podřízení tvůrčího subjektu vyšším kolektivním zájmům (tj. budování socialismu) i umělcovu osobní ideovou a politickou angažovanost. Právě tím se měl socialistický realismus lišit od realismů předchozích epoch. Spisovatelům se doporučovalo, aby v optimistickém duchu zobrazovali budovatelské úsilí a své náměty čerpali z výrobního prostředí, z továren, dílen, dolů, grandiózních staveb hutí a přehrad i z vesnice, kde se na základě zákona o jednotných zemědělských družstvech rozbíhala první etapa kolektivizace. Tím však požadavky nekončily. Předseda vlády Antonín Zápotocký tlumočil ve svém vystoupení názor, že tvůrce, „má-li k lidu mluvit, musí se s lidem sžít, k němu se přiblížit“; spisovatelé proto měli pobývat na jednotlivých pracovištích, aby důvěrně poznali prostředí svých budoucích próz či dramát a aby zde zároveň vyhledávali umělecké tvůrce z řad mladých dělníků a rolníků.

Podstata sjezdového jednání tkvěla ovšem v politické direktivě, kterou obsahoval pozdravný list Klementa Gottwalda: „Období ujasňování skončilo.“ Od

Karikatura
Antonína Pelce,
Kulturní politika 1949

	Číslo	112	Příjmení	Majerová <i>národní umělkyně</i>
			Jméno	Marie
			Datum a místo narození	1. II. 1882 Kvaly
			Bydliště	Praha XIX, Na Bečvářce 790
			je členem SČSS od	4. III. 1949
			PLATNOST LEGITIMACE	
vlastnoruční podpis ústřední tajemník			3049 SČS	
V PRAZE dne 24 VI. 1949				

Členská legitimace zakládající členky Svazu československých spisovatelů Marie Majerové, 1949

této chvíli měli být spisovatelé posuzováni podle toho, jak svými díly podporují a naplňují linii komunistické strany. V čele nového Svazu československých spisovatelů, který nahradil Syndikát českých spisovatelů i Spolek slovenských spisovatelů, stanul Jan Drda, místopředsedou se stal slovenský tvůrce Michal Chorváth a funkci tajemníka ústředního výboru obsadil Pavel Bojar.

Nový Svaz převzal jako svůj deník Lidové noviny (v šéfredaktorské funkci setrval Jan Drda) a zpočátku také týdeník Kulturní politika. Jako reprezentativní časopis Svazu začal vycházet měsíčník Nový život. Základnou pro vydávání knižních titulů členů nové organizace se stalo svazové nakladatelství Československý spisovatel, jehož základ vytvořilo 24. října 1949 Syndikátem spravované nakladatelství Fr. Borový a několik dalších firem.

Jedinou neabsorbovanou organizací zůstalo ČESKÉ CENTRUM MEZINÁRODNÍHO PEN KLUBU, ale i pro to znamenal rok 1948 jednoznačné podřízení vítěznému kulturněpolitickému trendu a téměř úplné zmrazení činnosti. Akční výbor (Miloslav Fábera, Adolf Hoffmeister, Jan Kopecký, Václav Lacina, Jiřina Tůmová) provedl na schůzi 8. března 1948 revizi členských seznamů (v souladu s propozicemi Syndikátu českých spisovatelů byli členství zbaveni Ivan Jelínek, A. C. Nor a Ferdinand Peroutka, vyškrtnuti byli Julius Firt a Petr Zenkl) a 18. března oznámil Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty definitivní složení svého nového výboru (A. M. Tilschová, František Langer, Josef Kopta, Josefa Hrdinová, Jiřina Tůmová, Marie Majerová, Milena Nováková, Václav

Černý, František Halas, Adolf Hoffmeister, Miloš Jirko, Karel Krejčí, Jiří Mucha, F. M. Čebiš, Miloslav Fábera). Ani tento loajální přístup ovšem nebyl PEN klubu bezpečnou zárukou jeho dalšího trvání. Již v průběhu roku 1948 se na půdě ministerstva informací i ÚV KSČ řešila otázka, zda je jeho další činnost žádoucí a zda se jeho aktivity nemají přenést na Syndikát. (Tomu ostatně PEN klub již v dubnu 1948 předal ozdravovnu v Budislavi, do jejíž výstavby v průběhu války záměrně investoval většinu svého kapitálu.) Po valné hromadě v prosinci 1948 se pak členy vedení PEN klubu stali exponenti Syndikátu – například Marie Majerová nahradila předsedkyni A. M. Tilschovou. Doména PEN klubu, styky se zahraničními literáty, byla pak výrazně svázána jednosměrnou orientací československé zahraniční politiky na SSSR a lidově demokratické země a oslabena poté, co bylo ve struktuře Svazu československých spisovatelů roku 1949 ustaveno zahraniční oddělení. Účast delegátů na mezinárodních kongresech PEN klubu přitom zcela závisela na povolení ministerstva informací, jež bylo poplatné politickým změnám. Existenci PEN klubu v době politických procesů roku 1952 výrazně ohrozil i nově vytvořený Výbor pro kulturní styky s cizinou, který odsouval přijetí jeho stanov. (Snahy o tiché přežívání organizace pokračovaly až do II. sjezdu československých spisovatelů v roce 1956, kdy se činnost PEN klubu začala ožивovat.)

Záhy po skončení sjezdu Svazu spisovatelů se přistoupilo k realizaci jeho závěrů. Jedním ze čtyř hlavních úkolů nového Svazu bylo „seznamovat spisovatele s učením marxismu-leninismu, na jehož základě jedině je možno vybudovat ideově jasný obraz světa“. Ve dnech 1.–27. srpna 1949 proběhla na Dobříši první vlna politického školení, jímž měli projít všichni členové Svazu. Velkoryse dotované tzv. komandýrovky, tj. dlouhodobější výjezdy do průmyslových podniků a na stavby socialismu za náměty, měly podle stanov „vybudovat bezprostřední a soustavný kontakt mezi literárními tvůrci a budovatelskými pracovníky“.

Jen v roce 1949 vynaložil Svaz značné částky na stipendia pro autory, kteří se zúčastnili tzv. hornické akce (z mnoha kupř. Jiří Marek, Kamil Bednář, Vojtěch Cach, M. V. Kratochvíl, Karel Nový, František Rachlík, Vlastimil Školaudy, Vilém Závada, Ján Stano), výjezdů do Škodovky, Zbrojovky i dalších závodů preferovaného těžkého průmyslu (mj. Josef Sekera, Karel Michl, Arnošt Vaněček, Oldřich Kryštofek, Josef Hiršal), ale také do právě založených jednotných zemědělských družstev, státních statků, staveb zemědělských podniků i pionýrských táborů (Jarmila Otradovicová, Pavel Nauman, Helena Dvořáková). Postupem doby se pobyty ve výrobě ukázaly jako nepřilíš produktivní, z rozsáhlé hornické akce nezvešlo ani tolik schválených příspěvků, aby zaplnily tematický sborníček.

Představa, že spisovatelé po seznámení s budovatelským prostředím vytvoří zásadní díla, zachycující pracovní úsilí na stavbách socialismu, se ale naplnila pouze zčásti. Samotní autoři obvykle přijímali komandýrovky jako nepřijemné

úlitby Svazu; za znevažování těchto aktivit pak byl z nakladatelství Orbis propuštěn a ze Svazu československých spisovatelů vyloučen Josef Hiršal.

S poněkud větším ohlasem se setkaly kulturní patronáty na venkově, které měly vedle šíření osvěty podpořit kolektivizaci a socializaci vesnice, tradičně nedůvěřivé vůči komunistům i radikálním řešením. Součástí této akce bylo zakládání tzv. kulturních družstev, která měla na venkově budovat kulturní domy a zřizovat putovní kina i amatérské divadelní soubory. V podstatě šlo o činnost, již do únorového převratu provozoval Sokol nebo Orel.

Již 1. července 1948 se na dobříšské schůzce ministrů Julia Ďuriše, Václava Kopeckého a Zdeňka Nejedlého s představiteli Syndikátu českých spisovatelů zrodil *Dobříšský program kulturního nástupu na vesnici*. Jeho podstatnou složku tvořily „kulturní patronáty“ spisovatelů v jednotlivých venkovských okresech. Během roku 1948 tak kupříkladu Václav Řezáč přijal patronát v Kbelích u Prahy, Karel Nový se stal patronem Sedlčanska, Voticka a Sedlecka, Pavel Bojar Písecka i Strakonicka a Jiří Weil Českolipska. Patronáty poté vedle spisovatelů začleněných do nového Svazu přijímali i umělci z dalších oborů. Na pracovních schůzích 11. prosince 1949 v Praze a 20. ledna 1950 v Brně byla jejich činnost vysoko hodnocena i proto, že v důsledku akce došlo k „zlidovění“ části tvorby některých autorů, přičemž jako vzorový příklad byli uvedeni spisovatel Jan Weiss a hudební skladatel Emil Hlobil.

Posláním Svazu československých spisovatelů bylo rovněž „vyhledávat a vychovávat nové spisovatele z dělníků, zemědělců i ostatních pracujících vrstev soustavným podporováním literární tvořivosti v nejširších řadách pracujícího lidu“. Jedním z prvních projevů této tendence byl „dar“ IX. sjezdu KSČ, sborník *První směna*, sestavený z básní, které redakci Rudého práva posílali jeho čtenáři „z řad dělníků a pracujících“. Svaz pak bezprostředně po svém sjezdu v květnu 1949 vypsali ve spolupráci s ministerstvem informací soutěž *Pracující se hlásí do literatury*. Ta hodlala na základě došlých textů s náměty budování republiky nalézat nové tvůrce především ve výrobě. Porota, v níž vedle spisovatelů (Vladimír Mináč, Vašek Káňa, Jan Noha, Jiří Marek, Jan Pilař, Stanislav Neumann, Jindřich Hilčr, J. S. Kupka, Jan Kloboučník) zasedli i zástupci Ústřední rady odborů, Jednotného svazu československých zemědělců a Československého svazu mládeže, však příliš spokojena nebyla. Konstatovala, že nábor talentů neprobíhá vhodným způsobem, neboť z příspěvků 750 účastníků soutěže vybrala pouze třicet zdařilejších (oceněné práce otiskl roku 1950 v devátém a desátém čísle časopis *Nový život*).

Pro padesát vybraných dělnických adeptů literatury pak v srpnu 1950 Svaz uspořádal školení, v jehož rámci tehdejší přední spisovatelé, vědci a političtí pracovníci objasňovali začínajícím autorům ideové souvislosti soudobého umění, předávali jim zkušenosti z vlastní literární práce a seznamovali je se základními poetologickými kategoriemi. Podobné školení se na Dobříši usku-

tečnilo i v následujícím roce, kdy však mezi pozvanými byli i někteří z mladých autorů (často studentů), kteří již časopisecky publikovali dříve (Miroslav Červenka, Zdeněk Slabý, Karel Šiktanc aj.). Skutečných talentů z řad dělníků se ale v rámci akce Pracující do literatury příliš neobjevilo (knižně publikovali zejména Františka Semeráková, Marie Kratochvílová, Marie Dušková, Ilona Borská a Jiří Havel).

Snahy o „vypěstování“ dělnických spisovatelů korespondovaly s programem komunistické strany, která v listopadu 1948 a znovu na svém IX. sjezdu proklamovala nutnost výchovy nové, režimu věrné inteligence. Přliv dělnických kádrů na vedoucí místa v průmyslových podnicích i na úřadech dokládá, jak razantně komunistický režim naplňuje své záměry. Současně probíhalo další tažení proti tradiční inteligenci. Počátkem roku 1949 ho zahájily prověrky na vysokých školách. Prověřkové komise tehdy jen na Univerzitě Karlově vyloučily přes 5 000 posluchačů, v celé republice pak asi 7 000 lidí. Faktickou likvidací akademických svobod a neúnosné zúžení prostoru pro vědecké myšlení a tvůrčí diskusi znamenalo v roce 1950 přijetí nového vysokoškolského zákona. Poté následovalo další nucené propouštění či penzionování nepohodlných vysokoškolských učitelů. Z pražské filozofické fakulty tak musely odejít další osobnosti výrazně formující kulturní vědomí národa (kupř. Václav Černý a klasický filolog a překladatel Bohumil Ryba). Marxismus-leninismus se z vůle politické moci stával „světovým názorem“, který měl prostupovat výuku ve všech předmětech od základních škol až po školy vysoké.

V touze urychlit proměnu sociální struktury posluchačů byly také zřízeny kurzy pro přípravu dělníků na vysoké školy, chápané ovšem jako dočasné opatření, než jednotná škola vyprodukuje socialisticky uvědomělou inteligenci. Při slavnostním zahájení kurzů pronesl univerzitní profesor Zdeněk Nejedlý 20. ledna 1949 slova, v nichž se zrcadlila komunistická důvěra v historické poslání dělnictva a rolnictva: „vy, vybraní dělníci, vybraní zemědělci, dokážete i v této krátké době mnohem více než ti, kteří k tomu potřebují několik roků“ (Zdeněk Nejedlý a Univerzita Karlova, 1955). Další vývoj ale ukázal, že slepé spoléhání na vyzrálou mládež nepřineslo očekávané výsledky. (Řada absolventů dělnických kurzů – ADK – se postupem času rozešla s dogmatickým marxismem a v šedesátých letech se přihlásila k reformnímu stranickému proudu, jako například literární historik Jiří Brabec či estetik Miloš Jůzl.)

■ Projevy a důsledky stalinismu v literárním životě

Úzké propojení oficiální literatury s politikou komunistické strany, proklamování socialistického realismu jako jediné možné tvůrčí metody i radikální postoje, které zaujímali jak vůdčí členové Československého svazu mládeže, tak i mnozí meziváleční komunisté, byly živnou půdou schematismu spoutávajícího uměleckou tvorbu i kritiku do svěřací kazajky neživotných a realitě

vzdálených pouček. Ani v letech 1949–53, kdy teorie a praxe stalinismu prostoupily veřejný život, neustaly diskuse o podstatě socialistického realismu, chápaného a vykládaného často podle momentální potřeby. Na interpretaci tohoto klíčového pojmu přímo závisela šíře prostoru, který politická sféra uměleckému vyjádření poskytovala. I zdánlivě scholastické debaty a polemiky tak nabývaly v daných poměrech aktuálního rozměru a jakkoli mohly těm, kteří stáli mimo oficiální kulturu a její normy, připadat absurdní a směšné, měly své konkrétní dopady na spisovatele i prostor jejich tvorby.

Složitost dobové kulturní atmosféry utvářelo proplétání ideologických a estetických představ s mocenskými pozicemi jednotlivých účastníků kulturního a literárního života, jejichž výroky a postoje současníci vnímali na pozadí spletitého uzlu společenských, generačních a individuálních zkušeností, motivací, zájmů a cílů; podle slov Jana Grossmana „budoucí historik nic nepochopí, dokud nepronikne spleť usnesení, kampaní, akcí a konferencí; dokud nebude s to dešifrovat skutečný význam formálních tezí a deklamací; dokud nepozná historii pojmů a významů, které střídavě znamenaly všechno a nic; dokud neporozumí tragickým rozporům mezi patosem všeobecných zásad a jejich zkreslením v praxi“ (O krizi v literatuře, *Nový život* 1956, č. 12). Dílčí spory o poetiku a jednotlivá díla tak okamžitě přerůstaly v zásadní ideologické a mocenské střety, které často probíhaly skrytě a v zákulisí nejvyšších stranických orgánů a měly pro jednotlivce neodhadnutelné důsledky.

Příkladem takového sporu byl referát ministra informací Václava Kopeckého na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949. Kopecký v něm hovořil mimo jiné o nesprávném výkladu socialistického realismu v autorském okruhu Mladé fronty, jejichž názory charakterizoval jako sektářské zkreslování, „byť se dělo pod titulem mládí“. Mnohé mohla oslovit jeho slova: „Nelze dopustit, aby z titulu socialistického realismu byla házena na smetiště dějin slovesná díla velikých našich básníků, kteří jdou po desetiletí věrně s námi a kteří svou tvorbou nepomíjivé hodnoty vykonali již tak mnoho.“ Tento Kopeckého výrok ovšem nevyvěral z kritické analýzy nebo z touhy po rehabilitaci meziválečné literatury. Byl negativně motivován názory mladších literárních kritiků, kteří odsoudili Nezvalovu sbírku *Veliký orloj* (1949) a jejichž vcelku přirozená generační potřeba vymezit se vůči poetice předchozí avantgardní generace v dobovém přepolitizovaném kontextu na sebe vzala podobu ostrého ideologického odsudku. Nezvalova sbírka byla jimi odmítnuta jako formalistická reminiscence meziválečné avantgardy, neslučitelná se socialistickým realismem. Jiří Honzík dokonce na stránkách patnáctého čísla *Kulturní politiky* uvedl, že se Nezval částí své tvorby „stal přímo mluvčím dekadentní buržoazie“. Takováto kritika mohla mít – kdyby se prosadila jako oficiální postoj – pro kritizovaného nemalé osobní důsledky. Proto také Kopeckého projev končil argumentací, která takové autory zaštiťovala odkazem na nejvyšší autority: „vykonali již tak mnoho při ovlivnění širokých vrstev národa v duchu lásky

k Sovětskému svazu, v duchu lásky k Moskvě, k soudruhu Stalinovi a v duchu lásky k naší komunistické straně a k soudruhu Gottwaldovi“ (Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti, 1949).

Do kontextu mocenských bojů o Nezvala, a tím zčásti i o vztah k meziválečné avantgardě, vstoupila rovněž aféra okolo textu nazvaného *Socialistická láska* (→ s. 186, kap. *Poezie*). Parodii na Nezvalovu poezii napsali studenti pražské filozofické fakulty Zdeněk Pachovský a Viktor Matys zřetelně jako recesi, splétající nezvalovskou erotiku s bojovými budovatel-skými frázemi. Verše připsané „Ladislavu Štollovi, příteli, který porozumí“ kombinovaly žánr milostné až erotické poezie s politickými emblémy („Až mé mužství bude kulminovat ve znamení Panny / Tvůj prs bude sladký podpaží hořké klín slaný / Jak mořské ryby rozhozené na divany / Jak sůl země Jak politika naší strany“; otištěno mj. ve studii Karla Kaplana Pamflet „Socialistická láska“, *Literární noviny* 1998, č. 58). Pro dobovou atmosféru přímé vazby mezi literaturou a politikou a pro mocenskou povahu střetu o charakter básnické tvorby je přitom příznačné, že se tato recese stala – záhy poté, co začala kolovat po pražských redakcích – předmětem zájmu nejvyššího stranického a státního vedení včetně generálního tajemníka Rudolfa Slánského a prezidenta Gottwalda. Ústřední výbor KSČ ji interpretoval jako vystoupení „polotrockistické skupiny mezi kulturními pracovníky“ a jako „generační štvanici“ na Nezvala, jehož tvorba sice „vykazuje od knihy ke knize slabší či silnější stopy dekadence a formalismu“, ale je tvorbou básníka, který má jednoznačně kladný vztah ke straně a státu. Byla proto ustanovena komise, která případ vyšetřovala jako přímý útok na stranu. Celá záležitost pak měla důsledky nejen pro samotné autory, ale i pro další osoby, které byly vnímány jako iniciátoři a sympatizanti. Mimo jiné byl v této souvislosti v září 1949 zastaven i list *Kulturní politika*, jehož redaktoři se na šíření textu podíleli.

Politické pozadí Kopeckého výpadu proti radikálně smýšlejícím mladým literárním kritikům spoluutvářelo napětí mezi dvěma skupinami ve vysokých státních úřadech a ve stranickém aparátu, které by se dalo zjednodušeně personifikovat jako zápas Václava Kopeckého s Gustavem Barešem, odpovídajícím za propagandistický úsek KSČ. Vzájemné napětí, patrné hlavně v politickém zákulisí, se ventilovalo také na stránkách kulturních a literárních periodik. Kopeckého podporovali Jiří Taufer, Ladislav Štoll i někteří umělci, k této skupině měl relativně blízko také tradicionalista Zdeněk Nejedlý. K Barešovi se hlásili především mladí komunističtí radikálové a příslušníci tzv. svazácké generace hlavně z okruhu *Tvorby* i Rudého práva (básníci, literární kritici a publicisté Lumír Čivrný, Jiří Pelikán, Ivan Skála, Jan Štern, Stanislav Neumann, Michal Sedloň, Jiří Hájek), částečně i někteří další (Jaromír Lang, Mojmír Grygar), vystupující nekompromisně proti všemu, co bylo spjato se „starým“ mizejícím světem, jenž si podle nich liboval ve formalismu, kosmopolitismu a nedostatku ideovosti. Stejná ideologická klišé ovšem

S O C I A L I S T I C K Á L Á S K A .

Ladislava Štollovi, příteli, který prezuml.

**Až té dužetví buď kulturněvat ve znamení Panny
Tvůj prs bude sladký, podpaží hořké klín slany
Jak mořské ryby rozkosené na divany
Jak sůl země Jak politika naší strany**

**Dnes po celou noc budu hrát si
S tvým tělem jež se v mou náruč skácí
V tvé zahrádce tak rádi sídlí ptáci
Jak básníci v ministerstvu informací**

**Když jemně dráždíš moje bérce
Vzdávám se cele křehké efemérce
Opouštím úlohu i masku herce
Jak úderník z lábčie při prověrce**

**Jsem opilý jak Baudelairem šalda
Jak Hakobem tak milove ná avantgarda
Tvé údy se chvějí jak roztančená Esneralda
Jak únorový lid Jenž čeká na Gottvalda**

**V pokojí s růšovou záclonou září tvá nahota
Na níž se vrhám s lačností hladového Skota
Ježž onervuje na úpatí břicha Venušina kota
Jak společnost v níž není nadhodnota**

**Až veliký orloj odbije pátou na hradu
A změníš své těle v jedinou rozkvetl u zahradu
Pak pocítíš mou vášeň ze zadu
Jak zedloná barikáda vítězstvím zpitou Rudou armádu**

**A vysílens cudně ukryješ svůj bok
Vibký jak břehy Kaspického moře Jak úrodeu poseknaný rok
A k ránu spící políbím tě nad rozkrök**

Kupředu Kupředu zpátk y ni krek

Vítězslav Nezval

Opis nezvalovské parodie Socialistická láska, dochovaný v závěrečné vyšetřovací zprávě tzv. pamfletové aféry, 1949

zazněla i v Kopeckého sjezdovém referátu, což bylo jen dokladem toho, že se obě skupiny rozcházejí v dílčích otázkách, nikoli v chápání stěžejní politické linie.

Osobní půtky ve vrcholných stranických kruzích a ne zcela jednotný přístup k literární tvorbě znejistily i představitele a členy Svazu československých spisovatelů. Návod k orientaci jim měla poskytnout pracovní konference věnovaná „zásadním otázkám české poezie“. Uskutečnila se 22. ledna 1950 za téměř plné účasti členské základny, v přítomnosti ministra Zdeňka Nejedlého, náměstků ministra informací a zahraničních hostů. Referáty Ladislava Štolla a Jiřího Taufera však zřetelně potvrdily, že s žádným uvolněním v oblasti literatury není možné ani v náznu počítat.

Jejich odmítnutí meziválečné avantgardy, uměleckého směřování Skupiny 42 i tzv. dynamoarchismu jako tendencí zásadně se rozcházejících s principy socialistického realismu, a tudíž svou podstatou škodlivých nové době, bylo naprosto jednoznačné (→ s. 142, kap. *Myslení o literatuře*). Tyto projevy, především však Štollův referát (v rozšířené podobě vydaný pod titulem *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*, 1950), podepřené postavením autorů v mocenských strukturách režimu (Jiří Taufer byl náměstkem ministra zahraničních věcí, Ladislav Štoll členem ÚV KSČ a rektorem Vysoké školy politické a sociální), byly pak po několika následujících letech chápány jako závazná ideová a politická směrnice pro hodnocení české literatury (zvláště poezie) první poloviny 20. století.

Štollův a Tauferův názory byly ovšem součástí obecnější tendence, která vedla k útokům na „existencialisty“ Jiřího Koláře a Jiřího Weila, nařčeného z „obludné sartrovštiny“ (Ivan Skála v *Novém životě* 1949, č. 4), na „sociální rezignaci“ v poezii Josefa Hory a Vladimíra Holana, jakož i k ostrému útoku Mojmíra Grygara na právě zemřelého Karla Teiga (Teigovština – trockistická agentura v naší kultuře, *Tvorba* 1951, č. 42–44).

Hlavní příčinou těchto odsudků, útoků a kampaní však nebyly jen odlišné názory umělecké a estetické, nýbrž především politické postoje. Karel Teige byl svého času hlavním teoretikem proletářského umění, v jehož duchu ovlivňoval svého přítele Jiřího Wolkra, neztotožnil se však, stejně jako další napadaní tvůrci, se stalinským a ždanovovským výměrem umění. Takový názor prostalinsky orientované skupiny, ať již spojené s Gustavem Barešem, či Václavem Kopeckým, nepromějely, zvláště když kořeny odlišných mínění sahaly až k politicky zabarveným sporům vedeným na konci dvacátých a v průběhu třicátých let. Exemplárně to doložily události kolem Jaroslava Seiferta, který komunistickou stranu definitivně opustil po nástupu Gottwaldova vedení roku 1929. V pozadí stranické kritiky Seiferta bylo i jeho nelichotivé vyjádření o Majakovském a sovětské poezii, jež pronesl v lednu 1949 v přítomnosti několika přátel v jedné pražské vinárně. Jiří Taufer, jeden z účastníků schůzky, „upozornil“ na Seifertovy výroky ÚV KSČ. V roce 1949 ještě veřejnému odsouzení nejen

Seiferta, ale i Vladimíra Holana, jenž byl také účastníkem setkání a Seifertovým výrokům neodporoval, zabránila intervence Františka Halase a Lumíra Čivrného. Terčem útoků se však stala Píseň o Viktorce, vydaná krátce po Štollově referátu. Záhy se objevilo několik velmi radikálních kritik, jež sbírku vykládaly jako záměrnou provokaci odmítající nové směřování literatury (→ s. 191, kap. *Poezie*). V této kampani se angažovali především Ivan Skála, Michal Sedloň, Gustav Bareš a také Václav Kopecký; byly dokonce vysloveny návrhy postavit básníka před tzv. čestný spisovatelský soud.

Seifert sám, na rozdíl od jiných tvůrců, ze štvance vyvázl bez větší úhony. Represivní politika konce čtyřicátých a počátku padesátých let však postihla mnohé umělce, z nichž někteří se, i přes úlitby učiněné režimu, nedokázali vyrovnat s tlaky v zaměstnání, administrativní šikanou a psychickým terorem. Několik z nich řešilo situaci sebevraždou (Konstantin Biebl, režisér Jiří Frejka

Lumír Čivrný při Bezručových oslavách, 1952

a choreograf Saša Machov). Neustálým útokům byl na sklonku života vystaven i Karel Teige, který zemřel v říjnu 1951.

Nemálo tehdejších spisovatelů skončilo ve vězení nebo v táborech nucených prací, uzákoněných již 25. října 1948. Mašinerii procesů uvedl komunistický režim do pohybu už během roku 1948, na síle však nabyly až v následujícím roce pod dohledem sovětských poradců. Vlastní rozhodování o „velkých“ procesech uskutečňovala tzv. bezpečnostní pětka. Vedl ji přímo Klement Gottwald, který si k rozhodování zpravidla přibíral další čtyři spolupracovníky (střídavě si vybíral Viliama Širokého, Alexeje Čepičku, Ladislava Kopřivu, Václava Kopeckého, Rudolfa Slánského, Antonína Zápotockého a Jaromíra Dolanského).

Wykonstruované procesy zasáhly i funkcionáře KSČ. V souvislosti se Stalinovou tezí o nutnosti vyhledávat nepřítel ve vlastních řadách a s rozpoutaným tažením proti „trockistům“ a „titovcům“ byli zatčeni v roce 1950 Otto Šling, na počátku roku 1951 Marie Švermová a v jeho průběhu další čelní politikové, včetně generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského a ministra zahraničních věcí Vlada Clementise, slovenských politiků i básníků (Gustáva Husáka, Laca Novomeského a Daňa Okáliho) a celé řady dalších funkcionářů.

Procesy se spisovateli a publicisty byly organizovány podle stejného klíče jako ostatní tehdejší politická přelíčení. Soudy posílaly exemplárně do vězení příslušníky nekomunistických složek společnosti, známé sympatiemi k masarykovské demokracii, katolíky, často spjaté s konzervativním prostředím českého venkova, účastníky západního odboje, nezávisle myslící mladé lidi i někdejší komunistické aktivisty, kteří se však s hnutím rozešli a byli označováni za „trockisty“ či „titovce“.

Prvním spisovatelem uvězněným po únorovém převratu byl spolupracovník Peroutkova Dneška, nonkonformní žurnalista Michal Mareš, zatčený již v březnu a odsouzený 12. listopadu 1948 k sedmiletému trestu. Osudnou se mu stala nejen anarchokomunistická minulost, ale především cyklus reportáží *Přicházím z periferie republiky*, dokumentárně zachycující odsun německého obyvatelstva, osidlování pohraničí a počínání národních správců, uveřejňovaný v Dnešku v letech 1946–47. V témže měsíci vynesl soud rozsudek nad Františkem Kovárnou, který ovšem stačil emigrovat. Na sklonku roku 1949 byl zatčen básník a překladatel Josef Palivec, obviněný z dodávání informací o poměrech v československých věznicích západním mocnostem a odsouzený v roce 1951 na dvacet let. Mezi uvězněné spisovatele patřil také bývalý válečný zpravodaj BBC Jiří Mucha, odsouzený v roce 1951. V zinscenovaném soudním řízení, které vstoupilo do dějin pod označením *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice* a na jehož přípravu poprvé dohlíželi sovětští poradci, byl spolu s Miladou Horákovou a dalšími odsouzen a oběšen levicový publicista Závaš Kalandra. Jeho poprava dne 27. června 1950 dostávala hlubší

Josef Palivec při výpovědi v politickém procesu s Miladou Horákovou a spol., 1950

VÝPOVĚĎ Dr JOSEFA PALIVCE

Předseda po zákonném poučení a po zjištění osobních dat přistoupil k výslechu.

Předseda: Vaše zaměstnání, pane svědku?

Palivec: Spisovatel a ministerský rada min. zahraničních věcí v. v.

Předseda: Vy jste měl již dříve určité ilegální styky se zahraničím. Proto se na vás obrátil i obžalovaný Hejda a žádal vás, abyste touto svou cestou odeslal do zahraničí nějaké jeho zprávy. Je to tak?

Palivec: Ano. Zčásti jsem ovšem vybídl k tomu dr. Hejdu i já sám,

smysl, neboť politická moc tak dávala na srozuměnou, že za zločince považuje všechny, kteří vyjádřili nesouhlas s předválečnými procesy v Sovětském svazu či pochybovali o správnosti Stalinových rozhodnutí.

S mimořádnou tvrdostí a nesmiřitelností pronásledoval komunistický režim katolické intelektuály. Básník Zdeněk Rotrekl, odsouzený v roce 1949 v procesu s vysokoškolskými funkcionáři k trestu smrti, dostal posléze doživotí

Pata naší české GPU, rozšlápla hnízdo jedovatých zmijí! Je konec řádění hnusných plazů! Trockasti-teroristi-nihilisti jsou usvědčeni! Zvrhlík, jemuž byl cizí jakýkoli vřelý cit k vlasti, bandita Závěš Kalandra se doznal! Pod tíhou usvědčujícího materiálu, mezi nímž nechyběl ani dokumentární obraz jeho bestialního zločinu, a v atmosféře pravdy, v níž nyní svobodně dýšeme, se shrouteně doznal k tomu, že zavraždil Přemysla Otakara II. na Moravském poli! Stál v čele vertikálního centra, jež spolupracovalo s Milotou z Dědic, aby odtrhlo alpské země od koruny české! Nejvyšší prokurátor předloží veřejnému soudu obširný text rozsudku!

Recesistická fotomontáž zachycující Závěše Kalandru před stalinistickým tribunálem, Světozor 1937

a z vězení vyšel až roku 1962. Systematické represe katolické církve začaly o Velikonocích roku 1950, kdy Státní bezpečnost zasáhla proti řeholním řádům a zastavila jejich činnost. V roce 1951 se ve vazbě ocitli převážně katoličtí spisovatelé a publicisté, respektive stoupenci ruralismu, obvinění z údajné účasti v Američany organizované Zelené internacionále, která měla vyvíjet diverzantskou činnost proti budování socialismu na vesnici. Z politických důvodů probíhal proces na jaře a počátkem léta 1952 v Praze i v Brně. Soud udělil jeden trest smrti, ze spisovatelů poslal do doživotního žaláře básníka Václava Renče, vysoké tresty odnětí svobody obdrželi bývalý šéfredaktor nakladatelství Melantrich a Vyšehrad

Závěš Kalandra jako obviněný při procesu s Miladou Horákovou a spol., 1950

Bedřich Fučík, dále pak Ladislav Jehlička, Zdeněk Kalista, Josef Kostohryz, Josef Knap, František Křelina, Václav Prokúpek a Jan Zahradníček. Na svobodu se jmenovaní tvůrci dostali převážně až po amnestii vyhlášené roku 1960. V tvrdosti vynesených rozsudků se propojila nenávist vedení KSČ vůči ideovým a politickým odpůrcům s odvetou za vystupování katolických autorů v pomnichovském období.

Jen málokdo z těch, kdo se ocitli v rukou komunistické „třídní“ justice, vyvázl bez většího trestu. Po několikaměsíčním pobytu ve vazbě se to poštes-

Četl jsem právě zprávu o procesech
s velezrádci

když jsi přišla
Po chvíli jsi se svlékla
a když jsem si k tobě lehl
byla jsi jako vždy
příjemná

Když jsi odešla
dočetl jsem zprávu o jejich popravě

31. I. 1950.

Báseň Egona Bondyho
ze sbírky Ich und es:
totální realismus, 1951

tilo hned po únoru 1948 historiku Janu Slavíkovi, v pozdější době byl devět měsíců držen ve vazbě Jiří Kolář (na tutéž dobu byl poté odsouzen a následně propuštěn) a roku 1953 byl na několik měsíců zadržen i literární vědec Václav Černý.

Odstranění Rudolfa Slánského z funkce generálního tajemníka strany dne 6. září 1951 (dovršené později zinscenovaným, antisemitsky zabarveným procesem s vedením tzv. protistátního spikleneckého centra a popravami vykonanými 3. prosince 1952) vyřešilo i mocenský zápas o kontrolu nad českou kulturou. S odvoláním Slánského se totiž podlomila dosavadní pozice jeho stoupence Gustava Bareše. Skupina politicky zaštitěná Václavem Kopeckým se tak nejprve prosadila v oblasti filmu (režisér Otakar Vávra a spisovatel Miloslav Fábera), aby vzápětí, 28. září 1951, uskutečnila na schůzi rozšířeného předsednictva Svazu československých spisovatelů tzv. Nezvalův puč.

S podporou Václava Kopeckého obvinili Vítězslav Nezval, Ladislav Štoll a Jiří Taufer dosavadní vedení Svazu československých spisovatelů ze zásadních ideových a politických chyb, z tzv. rappismu, schematismu, vulgarizátorství, sektářství i ze spolupráce s tzv. druhým centrem ve straně, čímž byl míněn Slánského okruh. Rozšířené předsednictvo spisovatelské organizace poté odvolalo z vedení tajemníky Pavla Bojara a Jana Pilaře a na jejich místa jmenovalo Václava Pekárka, Viléma Závadu a teprve jednadvacetiletého Vladimíra Dostála. Současně zanikl výbor české sekce Svazu. Jan Drda, který nabídl svou rezignaci na úřad předsedy Svazu i na funkci šéfredaktora Lidových novin, si však po sebekritice postavení udržel.

Takzvaný Nezvalův puč tvořil součást mocenského boje uvnitř KSČ. Ve výtkách adresovaných vedení Svazu využívali kritici politických i uměleckých argumentů zcela ve stylu soudobých diskreditujících kampaní: upozorňovali například na projevy „trockismu“ a „slánštiny“ v činnosti spisovatelské organizace. Užívání této rétoriky však paradoxně umožňovalo i dílčí návrat k literárním hodnotám, například tam, kde poukazovali na chybné negativní hodnocení Seifertovy Písně o Viktorce.

Další změny na sebe nedaly dlouho čekat, neboť Kopeckého skupina urychleně posilovala své postavení. Od února 1952 začal vycházet jako nový tiskový orgán Svazu československých spisovatelů týdeník Literární noviny, který nahradil ekonomicky ztrátové Lidové noviny, a personální výměny se uskutečnily také v redakci Nového života. V únoru 1952 vznikla při Svazu československých spisovatelů organizace KSČ, rovněž vedená Kopeckého lidmi.

To vše byly neklamné důkazy ústupu Gustava Bareše, jenž počátkem roku 1952 musel spolu se svými přívrženci (Jiřím Hendrychem, Josefem Císařovským, Pavlem Reimanem, Jiřím Pelikánem, Čestmírem Císařem) opustit politické funkce. Barešův pád s sebou strhl též Tvorbu, jejíž poslední číslo vyšlo 14. února 1952 již bez uvedení šéfredaktora Gustava Bareše v tiráži. Na titulní straně se objevila smuteční větvíčka a Nerudova báseň Ty věčně

hlasy proroků, že také mrtví budem, což vedení KSČ pochopilo jako úmyslnou provokaci; vznikla proto komise, která měla celou záležitost prošetřit a posoudit odpovědnost Jana Šterna, jemuž bylo vydání čísla svěřeno. Výsledky šetření shrnula zpráva, kritizující redakci Tvorby za to, že podléhala „trockismu“ a „slánštině“ a dopouštěla se nesprávného i zbytečného „odrovnávání“ mnoha umělců. Přesto se Gustav Bareš ještě v srpnu 1952 pokusil ovlivnit Gottwalda obsáhlým rozbořem Zpráva o nepřátelských živlech v oblasti kultury, v němž za nositele nebezpečných tendencí označil Jindřicha Chalupického, Václava Černého, zesnulého Karla Teiga i malíře Otakara Mrkvičku a Emila Fillu.

Vítězství křídla Václava Kopeckého v kulturní oblasti bylo téměř úplné. V žádném případě však neznamenalo oslabení ideologického tlaku a počátek uvolnění poměrů. Jedna dogmatická skupina využila situace vyvolané Slánského pádem a odstranila konkurenci, která v rámci téže politické strany programově vsadila na ještě dogmatičtější a radikálnější přístup, pro většinu společnosti a umělce stojící mimo oficiální umění se ovšem nezměnilo nic.

Vítězná skupina dala ve vystoupeních Ladislava Štolla a Jiřího Taura záhy na srozuměnou, že oslabení monopolu komunistické strany a striktního marxismu v umělecké sféře nepřipustí, neboť by podkopala politické zájmy KSČ i vlastní pozice. Štoll i Taufer proto od počátku roku 1952 publikovali v Literárních novinách a v Rudém právu zásadní články, jejichž klíčové teze rozvinuli v pojednání *Proti sektářství a liberalismu – za rozkvět našeho umění* (Literární noviny 1952, č. 19; též Nový život 1952, č. 7). Radikalismus okruhu Tvorby i jeho chápání socialistického realismu, kritizované už dříve Kopeckého křídlem jako „vulgarizátorství“, „sektářství“ a „frézismus“, byly nyní prohlášeny za projevy „trockismu“ a „slánštiny“ a tak politicky diskvalifikovány. Spolu s tažením proti „slánštině“, přerůstajícím v novou mohutnou kampaň, se však oba normotvůrci tehdejší české kultury obraceli také vůči všem případným pokusům o obnovení názorové plurality v umění: „nesmíme připustit, aby zase na jiné, liberalistické základně oživovaly staré skupinařské interesy, které až dosud byly rozněcovány na sektářské platformě slánštiny.“

Pád Bareše a Tvorby tedy nepředstavoval v českém literárním životě výrazný dějinný předěl. Prostor pro umělecké vyjádření se rozšířil jen nepatrně, vrcholily procesy s katolickými spisovateli a nově se rozhořela kampaň proti kosmopolitismu a objektivismu.

Situace po odstranění Rudolfa Slánského i dalších předních komunistických funkcionářů rozkolísala situaci v KSČ natolik, že její vedení nebylo schopno vtisknout Svazu československých spisovatelů jednotný směr. Proto byl neustále odkládán i chystaný druhý sjezd spisovatelské organizace. Nepřehledný terén představovala pro stranické i svazové vedení také sovětská politika, zmítající se mezi Stalinovými pozdními excesy a náznaky změn. Na XIX. sjezdu Vsesvazové komunistické strany (bolševiků), konaném v říjnu 1952, vyslovil hlavní referent Georgij Malenkov dokonce kritiku dogmatismu i schematického

vymezení socialistického realismu a zdůraznil potřebnost satiry v socialistické společnosti, tedy přístupu, jehož se komunističtí ideologové obávali v přesvědčení, že může podlamovat politický systém. Zpochybnil tak poprvé po smrti A. A. Ždanova (který zemřel v roce 1948) platnost jeho estetické doktríny, již na IX. sjezdu KSČ vyzdvihoval Václav Kopecký. Představitelé Svazu československých spisovatelů však na podnět přicházející ze Sovětského svazu nebyli připraveni a zaujali k němu stanovisko až s dvouletým časovým odstupem.

■ Literatura a lidovýchovné akce

Pro přelom čtyřicátých a padesátých let byly příznačné masové kulturní a osvětové akce, které měly vychovávat široké vrstvy společnosti, v první řadě školní mládež, studenty středních i vysokých škol a vojáky základní služby. Mladá generace tak měla být formována již zcela v socialistickém duchu, což byl jeden ze stěžejních předpokladů naplnění tzv. kulturní revoluce. Politkovýchovná funkce umění nacházela uplatnění v rozličných organizovaných soutěžích i dalších aktivitách, jejichž společným jmenovatelem byla mimořádně početná účast jednotlivců i kolektivů, zapojujících se do těchto kampaní ať již dobrovolně, či pod tlakem.

S literaturou bezprostředně souvisely dvě masové akce. *Soutěž tvořivosti mládeže* zahrnovala nejrůznější obory činnosti včetně recitace a prokázala poměrně dlouhou životnost. Naproti tomu plnění *Fučíkova odznaku* náleželo ke koloritu konce čtyřicátých a první poloviny padesátých let. Uchazeč o zisk odznaku měl, podle podmínek vyhlášených na zasedání Ústředního výboru Československého svazu mládeže v říjnu 1949, přečíst celkem jedenáct knih (dvě odborné publikace vztahující se k jeho oboru, tři tituly politického zaměření, dvě prozaická a dvě básnická díla, jeden sovětský román a Jiráskovu prózu *Proti všem*), zhlédnout tři sovětské a dva československé filmy a na závěr absolvovat pohovor.

Okruh titulů, zpřístupňovaných v masovém nákladu a cenově snadno dosažitelných, byl pevně určen, takže v seznamu figurovala díla, která komunistická strana pokládala za vrcholné projevy socialistického realismu a trvalou součást „pokrokové“ kultury. Dobový kult Julia Fučíka, z něhož poúnorový režim učinil čítankový vzor bojovného a hrdinného komunisty, se promítl do seznamu zařazením Reportáže psané na oprátce a souboru reportáží *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Nechyběly zde práce Ivana Olbrachta (*Anna proletářka*), Marie Majerové (*Siréna*), Petra Jilemnického (*Vítr se vrací*), z poezie pak Bezručovy Slezské písně, výbory Wolker pracujícím a básně S. K. Neumanna pod názvem *A hrdý buď!* Nezapomínalo se na českou klasiku (*Nerudovy Zpěvy páteční*) a pochopitelně ani na autory sovětské (*Mladá garda* Alexandra Fadějeva, *Příběh opravdového člověka* od Borise Polevého a *Jak se kalila ocel* Nikolaje Ostrovského).

Předávání cen
vítězům soutěže
Fučíkův odznak,
1950

Masový a oficiální charakter akce (pod patronací Československého svazu mládeže byly zakládány studijní kroužky, do práce s předepsanými tituly se zapojovali učitelé a nakladatelství vydávala interpretační příručky předepsaných knih) měnil v mnoha kolektivech plnění Fučíkova odznaku v nezáživnou záležitost a ve formalitu.

Obdobně rozpornou odezvu vyvolala tzv. *jiráskovská akce*, která ovšem měla širší lidovýchovné zaměření a jejímž cílem bylo přehodnotit české kulturní dědictví i vytvořit historické vědomí, které by propojilo dosud převažující vnímání českých dějin s jejich komunistickou interpretací. Iniciátorem a vůdčím duchem celé záležitosti byl Jiráskův obdivovatel a vykladač Zdeněk Nejedlý, jenž se i tímto způsobem snažil prosadit svou osobitou představu pokrokového národního umění a národní minulosti. Velkoryse koncipovaný projekt akce zahrnoval vydání obsáhlého výboru ze spisovatelova díla a zřízení Jiráskova muzea v letohrádku Hvězda spadajícího zprvu pod správu Kanceláře prezidenta republiky. Již v roce 1951, kdy se vzpomínalo 100. výročí prozai-kova narození, bylo v adaptovaném letohrádku slavnostně otevřeno Muzeum Aloise Jiráska.

Jedním z cílů vydávání výborů z Jiráskových spisů bylo předložit školní mládeži a široké veřejnosti relativně ucelený obraz české historie a suplovat tak dosud chybějící marxistické pojetí národní minulosti, respektive marxistické učebnice dějepisu. Při zahájení jiráskovské akce proto Klement Gottwald

Nástup nových literárních talentů

Jako dar Svazu Čs. spisovatelů k 30. výročí naší slavné Komunistické strany Československa zahájilo nakladatelství Československý spisovatel novou, významnou edici, věnovanou našim mladým, nově nastupujícím autorům. Nová směna — jak se tato knižnice nazývá — bude přinášet básně, romány a povídky začínajících básníků a spisovatelů, kteří se dnes hlásí ze všech pracovišť, aby se podíleli na rozkvětu naší nové, socialistické kultury. Už první zde vydané svazky jsou krásným dokladem netušeného růstu a tvrdého rozvoje těchto nových talentů, pýcházejících z řad dělníků a rolníků i z řad mládeže a studentů. Jejich tvorba vyjadřuje radost z našeho nového života, který kolem nás kypí, zpívá a probouzí v člověku bohaté pocity štěstí a spoluúčasti na budování. Je to tvorba realistická a pravdivá, bojovná a plná lidských citů, plná optimismu a víry ve vítězství boje za mír a socialismus. K prvním pěti svazkům přibudou brzy další knihy veršů i prózy jako plodný výsledek péče, kterou věnuje Svaz čs. spisovatelů výchově nových literárních talentů.

V RADĚ POESIE VYŠLY PRVNÍ ČTYŘI BÁSNICKÉ SBÍRKY

Marie Dulkařová
NEZAPOMENUTELNÝ
KVĚTEN

Verše, v nichž autorka, do nedávna zemědělská dělnice, oslavuje vítězství dělnické třídy u nás. V jejích básních citlivě prodlívá tep nového života naší vlasti, zejména nového života na vesnici. Cena 20 Kčs.

Jiří Ostař
ZA SLUNCEM

Autor, studující chemie, mluví svou knihou za dnešní mládež, která se neleká žádných překážek a s jasným, čínorodým optimismem usiluje o lepší, spravedlivější a radostnější svět. Cena 18 Kčs.

Marie Kratochvílová
NEKONCIL NÁŠ BOJ

Dělnice Marie Kratochvílová srovnává ve svých básních trpký úděl dělnické třídy v minulosti s naší novou radostnou slunečností a vroucí láskou bojuje básnickým slovem za mír na všech frontách života a víruje po celém světě. Cena 25 Kčs.

Jiří Havel
Z LÁSKY K ŽIVOTU

Mladý dělnický autor opěvuje ve své básnické knize všechno to nové, co představuje naši současnost, budoucí socialismus, a s bojovnou silou ukazuje svými verši k budoucnosti, která přinese štěstí všemu lidstvu. Cena 22 Kčs.

Propagační leták edice Nová směna, 1951

zdůraznil, že spisovatelovo dílo bude v rukou lidu „spolehlivým vodítkem k poznání smyslu našich dějin a počátkem velkého kritického přehodnocení našich tradic a odkazu národní kultury“. Komunistická strana se tak veřejně přihlašovala k „pokrokovým tradicím“ české minulosti, zvláště k husitství a národnímu obrození, považovaným od šedesátých let 19. století většinou české společnosti za vrcholná období národních dějin. Jirásek, po desetiletí pokládáný za národního klasika, se k tomu zdál být vhodnou osobností, a to navzdory faktu, že spisovatel sám k sociálnědemokratickému a komunistickému hnutí ani v nejmenším neinklinoval.

Vydávání Jiráskových spisů se uskutečnilo během let 1949–58 (původně ale měla být řada ukončena již roku 1951) pod souhrnným názvem Odkaz národu, a to v nakladatelstvích Mladá fronta, Práce, Melantrich, Československý spisovatel, Orbis, Naše vojsko, Svoboda, Brázda a Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Náklady jednotlivých svazků běžně dosahovaly několika desítek tisíc výtisků. (Kromě toho vycházela další Jiráskova díla samostatně, často v podobě tzv. školních vydání.)

Zvoleným cílům odpovídal způsob, jakým Zdeněk Nejedlý a jeho spolupracovníci spisy redigovali, a také řazení spisů. Dvaatřicet svazků souboru po sobě následovalo tak, aby pokrývaly českou minulost od nejstarších dob až do 19. století. Nejedlého doslovy, uzavírající každý svazek (vydány souborně s tit. Doslovy k souboru spisů Aloise Jiráska „Odkaz národu“, 1960) pak komentovaly příslušné spisovatelovo dílo i v něm ztvárněné historické období. Jiráskova autorita a Nejedlého politická pozice tak způsobily, že se v historickém povědomí společnosti udržel a upevnil tradiční, víceméně obrozenecký pohled na české dějiny a kulturní dědictví, byť poněkud ovlivněný vnějškovým marxistickým náterem.

Oceňování klasiků českého umění 19. století nezůstávalo omezeno pouze na jiráskovskou akci, ač její důsledky byly viditelné v literární, výtvarné, divadelní i filmové tvorbě. Značné pozornosti se těšili také další oblíbení umělci Zdeňka Nejedlého. V roce 1950 proběhly velké oslavy u příležitosti 130. výročí narození Boženy Němcové, jejichž součástí byly „národní pouti“ v České Skalici, Červeném Kostelci, Litomyšli, Domažlicích, Ratibořicích a zřízení národní kulturní památky Babiččino údolí. V následujícím roce se konala konference věnovaná J. K. Tylovi, roku 1952 se vzpomínalo výročí F. L. Čelakovského, soustavně adorován byl hudební skladatel Bedřich Smetana, prohlašovaný Nejedlým za největšího českého umělce vůbec. Nejedlého náhled na dějinný vývoj české kultury a zvláště literatury se zčásti uplatnil též ve velké expozici *Památníku národního písemnictví*, umístěného v Strahovském klášteře a slavnostně otevřeného 8. května 1953. Cílené, i když často hypertrofované vynášení klasiků 19. století nastavovalo alespoň jistá měřítka pro kritičtější posuzování četných pokusů o tvorbu v duchu budovatelské kultury, zároveň ale stavělo hráz proti umění avantgardnímu, modernistickému a experimentálnímu.

Neustálá aktualizace odkazu vybraných umělců 19. století se odehrávala i v jiné rovině. V Praze i po celé republice vyrůstaly nové pomníky věnované oficiálně uznávaným osobnostem kultury národního obrození. Jen v hlavním městě to byly kupříkladu sochy Boženy Němcové a Josefa Mánesa, zatímco pomník Aloise Jiráska se dočkal umístění až v roce 1960. Spolu s plastikami husitských myslitelů a revolucionářů (monumentální jezdecká socha Jana Žižky na Vítkově, socha Jana Husa na nádvoří Karolina, Jan Želivský na Karlově náměstí) i dalších „pokrokových“ osobností vytvářely novou kulturní topografii a zároveň ideovou protiváhu vůči plastikám katolických světců i náhradu za odstraňované pomníky T. G. Masaryka, legionářů a podobně. Konotace tu byly zcela jednoznačné, byť často jen z odlišného ideového hlediska potvrzovaly víceméně vžité hodnocení dějinných epoch. Vypjatý vztah k pokrokovým tradicím zašel tak daleko, že z Nejedlého podnětu byla v letech 1948–54 vybudována replika Betlémské kaple, působiště Husova a kolébky husitství. I tímto postojem komunistický režim manifestoval, že považuje za nepřipustnou katolickou interpretaci české minulosti či konzervativní náhledy historika Josefa Pekaře, proti jehož stále vlivnému dílu vedl soustavnou kampaň.

Julius Heidenreich-Dolanský na jevišti Národního divadla při oslavách stého výročí úmrtí F. L. Čelakovského, 1952

Mocná vlna historismu, která na rozhraní čtyřicátých a padesátých let prostoupila českou a československou kulturu, měla svou obdobu i na území Sovětského svazu i v dalších státech tzv. východního bloku. Programové zpřítomňování revolučních a bojových tradic, jichž se komunističtí ideologové dovolávali, vnášelo do umělecké oblasti prvky militarismu, patrného v celém veřejném dění, zvláště v okázalém preferování armády a bezpečnostních složek, ale také ve slovníku politických a kulturních představitelů i umělců.

■ Náběhy k uvolnění

Rok 1953 nesl všechny znaky historického zlomu, který se však v Československu nedostavil. Dne 5. března zemřel J. V. Stalin, o devět dní později Klement Gottwald. Krátce předtím oslavil 75. narozeniny Zdeněk Nejedlý, opustil funkci ministra školství a jeho reálný politický vliv klesl. První náznaky uvolnění se dostavily až v druhé polovině roku. Na zasedáních ÚV KSČ v září a zejména v prosinci 1953 vyzval Václav Kopecký k odstranění překážek, které „inteligenci diskriminují“. Pohyb však byl zprvu jen málo zřetelný. Komunistická strana, řízená od září 1953 prvním tajemníkem Antonínem Novotným, se bála učinit jakýkoli krok k uvolnění tuhého režimu. Neklid v Polsku a Německé demokratické republice, nepříznivá hospodářská situace, přímý důsledek plánovitého, leč překotného budování socialismu podle sovětského příkazu, nespokojenost s nedomyšleným zásahem do školského systému v dubnu 1953 a především protesty i stávky proti drastické měnové reformě, vyhlášené 30. května, jejíž nepříznivý dopad nevyvážilo ani zrušení lístkového systému, dávaly do rukou argumenty přívržencům tvrdého kurzu. Ani po Stalinově a Gottwaldově smrti se nezastavil kolotoč procesů, byť se počet trestů smrti výrazně snížil. Relativně mírnější postup represivních orgánů se projevil v dubnu 1954 v přelíčení s již dříve zajištěnými tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty, takže odsouzení, vesměs komunisté (mezi nimi Laco Novomeský a Daňo Okáli), obdrželi tresty v rozmezí 10–22 let, ovšem kromě Gustáva Husáka, který dostal doživotí.

Setrvačnost zavedeného politického stylu byla zřetelná a záměrná. Linie zápasu proti sektářství (tzv. levé úchylce) a liberalismu zůstávala v platnosti, přičemž boji proti „nebezpečí zprava“ přikládala většina čelných stranických funkcionářů větší důležitost.

Nejednoznačná stanoviska komunistického vedení a přece jen pocítovaný ústup od režimu teroru, patrný kupříkladu v personálních změnách na ministerstvu vnitra, se téměř zrcadlově odrazily v literárním životě. Už v průběhu roku 1953 vyšlo několik v dobovém kontextu pozoruhodnějších básnických sbírek, objevily se náznaky kritičtějšího pohledu v tvorbě dramatické, zatímco próza, reagující na posun ve společenském klimatu s pochopitelným zpožděním, se k dílům zásadnější povahy teprve připravovala. Kampaně, typické pro stalinistické období, sice zcela nezmizely, názorové rozdíly se však řešily poněkud kultivovaněji, převážně formou tzv. diskusí na stránkách kulturních a literárních časopisů. I tady byl však zřejmý svár mezi stále převažující dogmatickou linií, v zásadě setrávající na stranickém chápání socialistického umění, a zvolna se hlásícím přístupem, který, ovšem také ve jménu socialismu, usiloval o rozšíření prostoru pro tvůrčí individualitu a uměleckou výpověď.

Kontinuitu s obdobím vypjatého stalinismu dosvědčovala plynulost, s níž kampaň proti sektářství a liberalismu, vyplňující celý rok 1952, plynule přešla v diskusi o nové poezii a o pojetí socialistické literatury. Dobříšská konference

„Já stavím otázku tak — když jsme ještě před pěti lety byli šéfredaktory nakladatelství nebo časopisů — jistě jsme se dopustili chyb, to je fakt — vždyť jsme to taky sebekriticky asi dvakrát na schůzi přiznali — ale pořád nám ještě nikdo nevysvětlil, v čem vlastně byla ta slánština v kultuře!“

Karikatura Otakara Štembery s dobovou debatou o tzv. slánštině, Nový život 1954

literárních kritiků se v červnu 1953 sice přihlásila k odkazu Klementa Gottwalda, ale zároveň vystoupila proti snahám nahradit kritickou diskusi politickým osočováním. K štěpení a vyhraňování názorů došlo v souvislosti s tendencemi, které narušily strnulost uměleckého života. Umění začínalo, byť zprvu velmi nesměle, zobrazovat vnitřní svět člověka, jeho problémy, ale i nálady a pocity v širší škále, než povolovaly bariéry tehdejšího chápání socialistického realismu.

Ve filmové tvorbě představoval obrat tímto směrem lyricky laděný snímek režiséra Václava Kršky Měsíc nad řekou (premiéra v srpnu 1953), natočený podle divadelní hry nedávno zesnulého Fráni Šrámka, v poezii pak v témže roce vydané sbírky Milana Kundery (Člověk zahrada širá) a Miroslava Florianiana (Cestou k slunci), v jejichž přijetí se kritika názorově rozcházela. Její část (Z. K. Slabý, Jaroslav Janů) spatřovala v těchto počinech polemiku se schematismem, další recenzenti (Milan Jungmann, Jan Petrmichl) však zaujali negativní stanovisko a upozorňovali na nebezpečí individualismu a subjektivismu. Debata poté přerostla v rozsáhlou diskusi o poezii, trvající více než rok, přičemž počátkem celého sporu byla metaforická otázka, zda má básník

právo na smutek. Z charakteru dobových polemik se vymykalo vystoupení Jana Trefulky, který v roce 1954 na stránkách jedenáctého čísla brněnského časopisu *Host do domu* neváhal kritizovat povrchnost básní populárního svazáckého tvůrce Pavla Kohouta.

Bylo příznačné, že některé stati Z. K. Slabého, ale i Jana Trefulky (podpořené dalším brněnským autorem Janem Skácelem) znepokojily již zavedené kritiky, kteří osvědčovali loajalitu politické linii KSČ (Josef Rybák, Jaromír Lang, František Buriánek, Sergej Machonin). Ve svých statích vyjadřovali obavy z narušování jednoty socialistické literatury opětovným vnášením skupinových a generačních hledisek, ba přímo z útoků na „ideové principy a názory o poslání literatury v našem životě“ (Sergej Machonin). Tyto hlasy byly zcela ve shodě s názory prezentovanými na X. sjezdu KSČ (11.–15. června 1954), na němž první tajemník Antonín Novotný kritizoval liberalistické tendence a přečeňování formy v české literatuře, ústup od současné tematiky a sentiment v poezii. Teprve po skončení sjezdu, jehož se zúčastnil též vůdčí sovětský představitel N. S. Chruščov, se mohla uskutečnit, podle sovětského vzoru a opožděně, konference o satíře. Hlavní referent Václav Lacina (v letech 1948–52 tiskový referent na ministerstvu spravedlnosti) však na ní hovořil v souladu s Novotného projevem.

Snahy udržet uměleckou sféru pod kontrolou a usměrňovat její pohyb byly sice částečně úspěšné, nemohly však obstát v delším časovém horizontu. Vnitřně rozporná politika KSČ, která v kulturní oblasti usilovala propojit dílčí uvolnění se zachováním svého mocenského monopolu, se ovšem musela vyrovnávat i s měnícími se mezinárodními poměry. V letech 1954–55 se zdálo, že vypjaté období tzv. studené války Stalinovou smrtí pominulo, což se projeвило i v politice Sovětského svazu, kupříkladu odchodem sovětských vojsk z Finska a Rakouska i změnou postojů vůči Titově Jugoslávii. II. sjezd sovětských spisovatelů, konaný v prosinci 1954, umožnil veřejně vystoupit i tzv. liberálům (Ilja Erenburg, Alexandr Tvardovskij) a pokusil se rozšířit pojetí socialistického realismu nad rámec pouhého zobrazení revolučního a budovatelského zápasu i obohatit typizaci postav a překonat tak převládající schematismus. Pokud však Jan Pilař vítal rokováání sovětských autorů nadšenými slovy jako „hluboké vydechnutí, které nám pomůže roztrhat krunýře a obruče všech úmyslných i neúmyslných školometských výkladů socialistického realismu“, netušil, jaký kvas se chystá v české kultuře.

V příznivějším společenském klimatu nabraly polemiky v literárních a kulturních časopisech na síle a začaly zpochybňovat dogmata uplatňovaná od přelomu čtyřicátých a padesátých let. Příznačná byla polemika vyvolaná statí Milana Kundery *O sporech dědických* (*Nový život* 1955, č. 12), v níž autor zdůraznil význam opomíjených či přímo zavržených tendencí a postupů moderního umění pro novou, socialistickou poezii (→ s. 156, kap. *Myšlení o literatuře*). Kunderova stať se mezi řádky obracela proti dogmatikům z okruhu

bývalé Tvorby, proti názorovým východiskům Štollovým a Taufrovým i proti tradicionalismu Zdeňka Nejedlého, tedy proti výrazným stereotypům pouónorového literárního myšlení. Dobové ohlasy na Kunderův příspěvek dokládají, jak hluboko byla reflexe umělecké tvorby 19. a 20. století zasažena dogmatismem stalinského období a jak obtížně jej překonávala. V reakcích zřetelně převládaly poukazy na Kunderův údajně nedostatečně kritický přístup k otázkám „dědičtí“ (kupř. Jiří Šotola: O sporech dědičtích – kapitola druhá, Literární noviny 1956, č. 5), ba i razantně formulovaná protimodernistická a protiavantgardní stanoviska radikálů z někdejší Barešovy skupiny („Naším dědičtím dluhem není však omývat mrtvolu ‚ismů‘“, Jan Štern, Literární noviny 1956, č. 15).

V téměř celé kulturní oblasti však již nastával pohyb, který nezastavily ani konference Svazu československých spisovatelů věnované poezii (červen 1955) a próze (březen 1956), kde stěžejní referáty varovaly před nástupem subjektivismu, únikovými tendencemi (odklon prózy od současnosti k historické tematice, od občanské poezie k intimní) a jednostranným zdůrazňováním talentu na úkor ideovosti, respektive socialistické angažovanosti. Mezitím již vycházela prozaická díla, která v rámci rozšiřujícího se prostoru obracela pozornost k vnitřnímu světu člověka, k jeho pochybnostem a rozhodování ve složité historické situaci (Jan Otčenášek: Občan Brych, 1955), objevila se lyrizovaná próza (Ludvík Aškenazy: Dětské etudy, 1955; Ukradený měsíc, 1956), ale také zjevná románová polemika s dosavadním pojetím literárního hrdiny, nacházejícího východisko z osobního tápání v začlenění do pracovního kolektivu. Vášnivě diskuse vyvolal zejména psychologicky laděný román Jdi za zeleným světlem Edvarda Valenty (1956), příslušníka starší generace a redaktora meziválečných Lidových novin. Pozvolna se formovala pozoruhodná skupina literárních kritiků, teoretiků a básníků kolem časopisu Květen, vydávaného od roku 1955. Ve filmové tvorbě, výrazně těžící z prozaických či dramatických předloh, ustupovala do roku 1955 jednoznačně dominující budovatelská a politická tematika zábavným, psychologickým, historickým a pohádkově laděným snímkům, respektive filmům pro děti. V letech 1954–56 tvořily budovatelské a politicky angažované celovečerní hrané filmy už jen třetinu barrandovské produkce, zatímco v období 1949–53 to bylo až 90 procent.

■ Ve znamení XX. sjezdu KSSS

Příznivější atmosféru ještě umocnily (zpočátku ne zcela přesné) zprávy o průběhu XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, uskutečněného 14.–25. února 1956. Do historie se tento sjezd zapsal vystoupením N. S. Chruščova, který v tajném zasedání přednesl projev o Stalinových zločinech a o deformacích všech oblastí sovětského života za diktátorovy vlády. Odsouzení

tzv. kultu osobnosti a opuštění stalinových tezí (teorii zostřujícího se třídního boje nahradila v Chruščovově pojetí koexistence a soutěžení dvou světových soustav, socialismu a kapitalismu) znamenaly pro část mladých intelektuálů značné otřesení doposud nezpochybnitelných jistot. Aktuálně též pozměnily přípravu jednání *II. sjezdu Svazu československých spisovatelů*, který se konal 22.–29. dubna 1956, tedy po sedmi letech od sjezdu ustavujícího. Rokování spisovatelské obce se zúčastnili též prezident republiky Antonín Zápotocký, delegace ÚV KSČ, ministr školství František Kahuda, prezident Československé akademie věd Zdeněk Nejedlý, zástupci kulturních institucí a odborů i řada zahraničních hostů.

Od počátku bylo jasné, že tentokrát na sjezdu převládá kritická reflexe nad oslavným bilancováním. Naznačila to již tisková kampaň, která sněmování předcházela a jež se víceméně otevřeně zamýšlela nad neradostným stavem literatury i společnosti. Úvodník 16. čísla *Literárních novin* nejen charakterizoval prožívanou dobu jako čas „pohřbívaných iluzí“, ale vracel se i ke kořenům přítomnosti, k dobříšské konferenci mladých spisovatelů v březnu 1948, která podle redakce naposledy ukázala skutečný ideový stav české literatury, ignorovaný ovšem představiteli nového Svazu československých spisovatelů. Zároveň se zde zcela věcně konstatovalo, že se socialistické principy zaváděly do literatury „skoro úředně“.

Vedení Svazu československých spisovatelů se však snažilo na oficiálním fóru, konaném 22.–29. dubna 1956, existující rozpory retušovat. Jan Drda v referátu *O stavu a úkolech československé literatury* prohlásil, že různost tvůrčích temperamentů i žánrů neruší společný cíl, jímž je úsilí „o stranický, komunistický pohled na skutečnost“ (*Literární noviny* 1956, č. 17). Tento pohled předjal argumentaci i dalších členů předsednictva spisovatelské organizace.

Taktika vedení Svazu ale nevyšla. Atmosféru sjezdu zásadně změnila dvě vystoupení. Předně to byla Seifertova úvaha o spisovateli jako svědomí národa, doprovázená požadavkem návratu umlčených a perzekvovaných tvůrců do literatury, a dále proslov Františka Hrubína, na jehož řeč, která si vysloužila bouřlivý potlesk účastníků, reagovala většina diskutujících. Hrubínovo přirovnání české poezie k Mallarméově labuti, jejíž křídla zamrzla v ledu, i emocionálně laděné připomínky uštvaného Konstantina Biebla, umlčeného Jiřího Koláře, nespravedlivého útoku Ivana Skály na Jaroslava Seiferta i znevážení

Jan Drda při projevu na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů, 1956

Jaroslav Seifert
se svými čtenáři

básnického odkazu Františka Halase Ladislavem Štollem vyvolaly ovšem také nesouhlasné reakce. Příspěvky Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína byly nesmlouvavou kritikou uplatňování politických direktiv v literatuře a výpadem proti tvůrcům komunistické kulturní politiky.

Ladislav Štoll proto na sjezdu dlouze obhajoval oprávněnost své koncepce a Jiří Taufer odmítl obraz zamrzající labuť argumentem, že „jaro, jež prožívají národy po vítězství socialismu, se nepodobalo po deset let nějaké ledové pustině“. Stranické a svazové funkcionáře ale nepříjemně překvapilo také vystoupení Vítězslava Nezvala, který se vyznal z obdivu k Halasovu dílu a uvedl, že jej Štollův referát v roce 1950 citově pobouřil. Nezval se netajil ani pozitivním názorem na Seifertovu *Píseň o Viktorce* i na tvorbu Vladimíra Holana, Jindřicha Hořejšího, Viléma Závady a Tristana Tzary. V diskusi pak navrhl, aby do připravovaných stanov již nebyl zahrnut pojem socialistický realismus.

Ze zpráv, které dostávalo 5. oddělení ÚV KSČ, vyplývá, že spisovatelé-komunisté byli na možnou názorovou konfrontaci připravováni již předem na stranickém aktivu. Průběh jednání se snažil ovlivnit i dopis Ústředního výboru KSČ, v němž se zdůrazňovalo, že při kritice musí jít vždy o komunistickou odvahu, nikoliv o „maloměšťácký pokřik“. Vypjaté ovzduší, opatrnost i snaha nezadat si způsobily, že se situace na sjezdu komunistům alespoň částečně vymkla z rukou. Někteří komunističtí spisovatelé dokonce později tvrdili, že v dané atmosféře nemohli „mluvit otevřeně“, a proto v diskusi nevystoupili.

Do nového ústředního výboru spisovatelské organizace již nebyli zvoleni Václav Řezáč a Jiří Taufer. Naopak v něm nechyběli František Hrubín, Jaroslav Seifert a Milan Kundera. V celkovém rozložení sil si ovšem nadále zachovali převahu autoři známí tvůrčí i politickou angažovaností pro komunistickou linii

Zahraniční hosté II. sjezdu Svazu československých spisovatelů na exkurzi v JZD, 1956

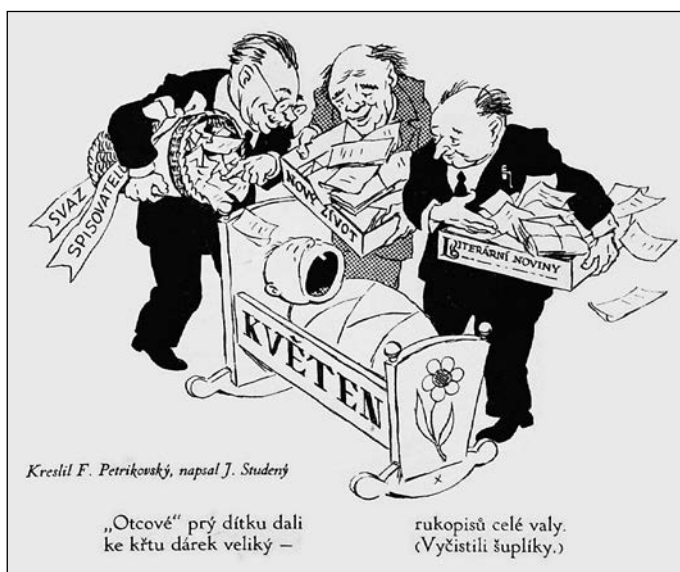
(František Buriánek, Jan Drda, Jiří Hájek, Marie Majerová, Jan Noha, Karel Nový, Jan Pilař, Josef Rybák, Bohumil Říha, K. F. Sedláček aj.). Řízení Svazu se po Janu Drdovi ujal ve funkci prvního tajemníka Jan Otčenášek, tíha výkonu však spočinula na tajemníku Janu Nohovi. V zásadě tak obsazení nového orgánu reflektovalo umírněnější stranickou politiku, která ale i nadále trvala na důsledné kontrole kulturní oblasti.

■ Dílčí rozšíření literárního prostoru v druhé polovině padesátých let

Ačkoli přijaté závěry jen zčásti odpovídaly spisovatelským požadavkům a František Hrubín ustoupil nátlaku a provedl sebekritiku, rokování sjezdu spoluvytvářelo dramatický kontext roku 1956. Jeho události, zejména již zmíněný XX. sjezd KSSS, zpochybnily pro mnoho komunistických literátů do té doby nenarušenou důvěru ve stranu. Řada umělců a vědců jej později označila za klíčový zlom ve svém názorovém vývoji.

Názorně se proměna společenského klimatu promítla do tzv. *filozofické diskuse*, jež se v letech 1956 a 1957 odehrávala na stránkách Literárních novin (přispěli sem např. Jiří Cvekl, Karel Kosík, Jaromír Sedlák, Slavomil Strohs, Ivan Sviták, Josef Zúmr). Jádrem většiny příspěvků byla kritika „schematismu“ a „dogmatismu“, příznačných pro období tzv. kultu osobnosti. Karel Kosík, který celou debatu statí Hegel a naše doba (Literární noviny 1956, č. 48) otevřel a sehrál v ní klíčovou úlohu, ji od počátku spojil s aktuálním politickým děním, jež se podle něj odvíjelo „ve znamení XX. sjezdu KSSS“. V Kosíkových příspěvcích (a také např. u Ivana Svitáka či Josefa Zúmra) byl zřetelný vliv soudobého směřování zahraniční marxistické filozofie, jež se projevoval mimo jiné četnými odkazy na Marxovy rané myšlenky. Spor mladých filozofů s přetrvávajícím schematismem přesvědčivě ukázalo například odlišné chápání pojmu ideologie. Autoři později reprezentující tzv. kritický marxismus vnímali ideologii v Marxově negativním vymezení jako „falešné vědomí“. Proti tomuto chápání pojmu se záhy ohradil Jaromír Sedlák, jež je ve stati Filozofie a dnešek (Literární noviny 1956, č. 50) označil za zúžená a s odkazem na Lenina se vrátil k tezi o marxismu jako ideologii, jež je na rozdíl od všech ostatních vědecká.

Obdobný ústup ideologizace byl příznačný i pro soudobé diskuse literární. Ty se i nadále týkaly vztahu k prvorepublikové umělecké avantgardě a evropské moderně, nově pak též aktuálnosti uměleckého směřování Skupiny 42 i tvorby Jiřího Ortena a v návaznosti na II. sjezd nastolily problém básnického odkazu Františka Halase. Jeho dílem se zabývali, s otevřeným protištolllovským akcentem, především literární historik Jiří Brabec a Jan Grossman, který byl

Karikatura k založení časopisu Květen, Květen 1955

spolu s Ludvíkem Kunderou editorem kompletního vydání Halasových sbírek v roce 1957. Zvláště podstatnou roli v tehdejší literární životě sehrávala skupina mladých autorů, kteří se seskupili kolem časopisu Květen a hlásili se k tzv. programu poezie všedního dne. Ta podle jejich názoru nebyla v rozporu se socialistickou kulturou, k níž se tento autorský okruh hlásil. Rozsáhlá polemika byla věnována donedávna nezpochybnitelnému pojmu socialistický realismus (→ s. 156, kap. *Myšlení o literatuře*).

Zásadní význam měl pro literární život let 1956 a 1957 fakt, že politické uvolnění umožnilo částečný návrat do literatury některým autorům, působícím dosud na pomezí tolerovaného a zakázaného. Jako kritik se začal znovu uplatňovat Jan Grossman, v oblasti literárněhistorické Václav Černý, v básnických almanaších se stále častěji objevovaly příspěvky bývalých členů Skupiny 42 (kupř. Jiřího Koláře a Jiřiny Haukové), tvůrců shromážděných svého času kolem sborníku Ohnice (Josef Hiršal, Kamil Bednář) i dalších autorů, kteří v první polovině padesátých let publikovali jen ojedinele (Vladimír Holan, Edvard Valenta). Kritický vztah k poúnorovému kulturnímu a literárnímu dění začali postupně dávat po červnu 1956 najevo mnozí autoři včetně těch, kteří se na jeho formování plně podíleli.

Do edičních plánů nakladatelství se v rámci liberálnějšího přístupu dostaly také rukopisy, na jejichž zveřejnění nebylo dříve ani pomyslení a které zčeřily hladinu kulturního života až po svém vydání v roce 1958 (Josef Škvorecký: *Zbabělci*, Karel Ptáček: *Město na hranici*). I uvolnění však mělo své meze. Prózu Jiřího Muchy s názvem *Kde hvězdy spí*, zachycující ovzduší v komunistických pracovních táborech, a Škvoreckého novelu *Konec nylonového věku* cenzura zatím nepropustila.

Důsledky roku 1956 byly tedy trvalejší, než si znepokojené vedení KSČ přálo. Polské a maďarské události i suezská krize ukázaly limity chruščovského uvolnění a opětovně posílily dogmatický proud ve straně, znejistělý předchozím děním. Průběh II. sjezdu Svazu československých spisovatelů byl však stranickým špičkám trnem v oku od samého počátku – ÚV KSČ hodnotil některá vystoupení jako „útoky na zásady socialistického společenského zřízení, na vedoucí úlohu dělnické třídy a strany“. Podle interní zprávy nazvané *Politické důsledky II. sjezdu SČSS a charakteristika současné činnosti Svazu spisovatelů* způsobily „zmatené a nebezpečné názory“ značný „chaos v hlavách spisovatelů, umělců i v části naší inteligence vůbec“. Bouřlivý průběh pražského studentského majáles v květnu 1956 navíc ukázal, že se komunistické straně příliš nedaří ani politickovýchovná práce mezi vysokoškolskou mládeží.

Na zasedání ÚV KSČ, konaném 13.–14. června 1957 a příznačně věnovaném ideologickým otázkám, označil Jiří Hendrych za hlavní nebezpečí revisionismus a vytyčil „program výchovy mas k socialistickému uvědomění“. Po dočasném uvolnění poměrů se chystal opět tvrdší politický kurz, který však již

nedosáhl intenzity první poloviny padesátých let. Personifikací tohoto postupu, kolísajícího mezi bezzubou kritikou stalinistických přehmatů a bojem proti nebezpečí liberalismu, se stal první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, zvolený v listopadu 1957 prezidentem republiky. Tuto linii pak v červnu 1958 potvrdil a rozvinul XI. sjezd KSČ, který stanovil úkol „dovršit kulturní revoluci“.